

Utsikter från ett berg

Elisée Reclus, människan & naturen

Abstract

Which question is more pressing today than the ongoing environmental destruction and the renegotiation of the relationship between man and nature that needs to follow? An early critic of this destruction of nature by the hand of man was the French 19th century geographer Elisée Reclus. Since Reclus was a politically active anarchist, well known in his day, most often only his political ideas are examined. In doing so, other aspects of his ideas are often overlooked.

The purpose of this study is to examine how Reclus writes about nature, specifically in relation to mankind. I relate his writings to the larger ideas of romanticism and modernity to see how these ideas reflect the ideas in Reclus' works. In doing this, I wish to not only get a deeper understanding of his works, but also see the larger nuances of how these ideas from these two periods can be used to either advocate or condemn man's influence on the earth. After a brief presentation of Reclus and his works I present the historical context for the study, the ideas about nature in romanticism and modernity. The material for the following analysis is Reclus' works: *The atmosphere, ocean and life*, *The history of a mountain*, *Concerning the awareness of nature in modern society*, *The extended family*, *On vegetarianism* and *The progress of mankind*. The conclusion of the study is that Reclus is influenced by both romanticism and modernity. He combines romantic ideas about man as the conscience of the earth with ideas connected to modernity, such as the idea of progress and man's enlightenment.

Nyckelord: Elisée Reclus, idé- och lärdomshistoria, människans relation till naturen, modernitet, romantik

Keywords: Elisée Reclus, History of ideas, man's relationship with nature, modernity, romanticism

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställning	3
1.2 Källmaterial	5
1.3 Metod	6
1.4 Forskningsöversikt	7
2. Bakgrund	9
2.1 Romantikens natursyn	9
2.2 Modernitetens framstegstanke och syn på naturen	14
2.3 Sammanfattning – dimensioner i romantikens och modernitetens natursyn	18
3. Undersökning och analys av materialet	18
3.1 Harmoni – naturens jämvikt och funktion	18
3.2 Etiska och estetiska kvaliteter	23
3.3 Den vilda kontra den nyttiga naturen	25
3.4 Utveckling, framsteg och teknik	28
3.5 Utbildning, förnuft och frihet	33
4. Slutsatser och diskussion	37

Litteratur

1. Inledning

En av de stora geograferna under 1800-talet var fransmannen Elisée Reclus, som förutom att skriva vad som har kallats en av de största individuella bedrifterna inom geografiska litteratur även var en aktiv anarkist.¹ Hans tre huvudsakliga geografiska verk är *La Terre: Description des phénomènes de la vie du globe*, ett verk i två volymer som i första hand behandlar fysisk geografi, *Nouvelle géographie universelle*, ett verk i 19 volymer som gavs ut under en period av nästan 20 år där han beskriver hela världens geografi, samt *L'homme et la terre*, ett verk i sex volymer där jordens och mänsklighetens historia och utveckling beskrivs. Han publicerade även en mängd kortare artiklar, essäer och pamfletter, som både var inriktade på geografi men även behandlade politiska ämnen. Hans texter kretsar på många sätt kring naturen och människans sätt att förhålla sig till den, vilket är vad jag i den här undersökningen vill titta närmre på.

Reclus föddes 1830 i byn Sainte-Foy-la-Grande, öster om Bourdeaux. Han växte upp i en religiös familj, hans far var pastor i en frikyrklig protestantisk församling. Han studerade under sin uppväxt i protestantiska skolor och hade som mål att ha en karriär inom kyrkan. Trots att han blev allt mer intresserad av radikala socialistiska idéer fortsatte han dock med sina teologistudier. Han studerade teologi både på det protestantiska universitetet Montauban och på universitetet i Berlin, där han förutom sina teologistudier även tog andra kurser, bland annat studerade han geografi för Carl Ritter.²

Reclus radikala politiska idéer, som delades av hans bror Elie, ledde till att de tillsammans planerade ett uppror mot den statskupp Louis Napoléon genomfört 1851. Det misslyckades dock i och med att det i slutändan endast var de två bröderna som dök upp när det skulle genomföras. Reclus kände därför att han var tvungen att lämna landet och spenderade fem år utomlands, bland annat i England och Louisiana, en resa som till stor del påverkade Reclus val av yrke.³

Reclus flyttade så småningom tillbaka till Frankrike och levde sitt liv i enlighet med sina anarkistiska ideal. Hans första fru var av senegalesisk härkomst, något som beskrivs som ett aktivt val av Reclus, som en protest mot det slaveri han bevittnat och avskytt i Louisiana. Han gifte sig ytterligare två gånger under sitt liv, då enligt anarkistiska principer utan

¹ Clark, John, "An introduction to Reclus' social thought", i Clark, John & Martin, Camille (red.), *Anarchy, geography, modernity: selected writings of Elisée Reclus*, PM Press, Oakland, 2013, s. 14.

² Dunbar, Gary S., *Elisée Reclus: historian of nature*, Archon Books, Hamden, Conn., 1978, s. 17–18, 23

³ Clark 2013, s. 10–11

inblandning av varken kyrka eller stat.⁴ Till följd av sina anarkistiska principer gick han även med i nationalgardet under pariskommunens styre, vilket han sedan även skulle fängslas för efter dess fall. Han blev därefter utvisad till Schweiz, där han levde och verkade fram till 1890, då han återvände till Frankrike. Bara efter några år flyttade han till Bryssel för att arbeta som lärare på det radikala Université Nouvelle de Bruxelles, där han levde fram till sin död, 1905. Reclus behöll sin politiska övertygelse hela livet, han ska på sin dödsdag ha fått höra om upproret på det ryska skeppet *Potemkin* och hans sista ord ska ha varit: ”The revolution! At last, the revolution has come!”⁵

Reclus blev i och med utgivningen av *La Terre* (1868–1869) en välkänd geograf, och än mer så i och med utgivningen av *Nouvelle géographie universelle* som skedde successivt mellan 1876–94. Han arbetade med *L’homme et la terre* (1905) under de sista åren av sitt liv och den sammanställdes slutligen av hans brorson, Paul Reclus. Han var samtidigt välkänd inom anarkistiska kretsar och hade nära förbindelser med andra anarkistiska tänkare. Till exempel var han nära vän med den ryske anarkisten och geografen Peter Krapotkin, och de förde en omfattande brevväxling. Det är även Reclus som ska ha föreslagit titeln till Krapotkins bok *Erövringen av brödet*.⁶

En av de mest kännetecknande dragen hos Reclus var hans kritik mot all form av förtryck, både mot människor och mot djur. Till följd av det så förespråkade han vegetarianism, vilket han även själv var i stor del av sitt liv.⁷ När det kommer till Reclus ingång till frågan om människans relation till naturen var han bland annat inspirerad av G. P. Marsh och hans kritik av den av människan orsakade miljöförstörelsen. En av Reclus tidigaste texter är just en recension av Marshs *Man and nature* där han håller med om mycket av den kritik Marsh framför, speciellt när det gäller den omfattande skogsavverkningen.⁸ Clark menar att vad som kännetecknade Reclus texter var en vilja att se till de stora narrativen och de långa linjerna i människans och naturens historia.⁹ Den tradition Reclus verkar i menar Clark är även en bredare humanistisk, snarare än den specialisering som vetenskapen sedan skulle genomgå. Clark pekar på hur Reclus trots sina detaljerade beskrivningar av naturens

⁴ Ibid, s. 12

⁵ Dunbar 1978, s. 122

⁶ Clark 2013, s. xiii

⁷ Ibid, s. 13

⁸ Se ”L’Homme et la nature. De l’action humaine sur la géographie physique”, publicerad i *Revue des Deux Mondes*, Vol. 54, 1864.

⁹ Clark 2013, s. 4

processer aldrig släppte sin holistiska blick på världen, alltid såg till dess kvalitativa egenskaper som till exempel dess estetiska aspekter.¹⁰

Trots att Reclus i sin samtid var en välkänd vetenskapsman har han i efterhand blivit i princip helt bortglömd. Varför det hände finns det delade uppfattningar kring, men en förklaring som förs fram är att både Reclus politiskt radikala idéer spelade in samt att han inte var en del av universitetsvärlden dit geografin sedan allt mer skulle kopplas. Även Reclus något lättsamma litterära stil har förts fram som en förklaring till varför man gärna senare bortsett från honom.¹¹

Det har däremot under senare tid uppstått ett förnyat intresse för Reclus skrifter, eller ”renascence” som Bertrand Guest beskriver det, som tog fart i och med 100-års jubiléet 2005.¹² I samband med det har ordnades det en mängd konferenser kring Reclus, förutom flera i Frankrike har det även ordnats i Italien och USA. Den viktigaste konferensen var enligt Clark den som ordnades i São Paulo i Brasilien 2011, universitetet där har även blivit ledande inom forskning kring Reclus. I samband med jubiléet har även publikationen av nya böcker kring Reclus ökat markant, med bland annat utgivningen av en ny biografi och en samling av vissa av hans texter översatta till engelska.¹³ Så sent som 2017 publicerades för första gången på över 100 år en översättning av en av hans texter till svenska, vilket kan ses som ett led i det här ökade intresset.

1.1 Syfte och frågeställning

Just i och med att Reclus under lång tid glömts bort menar jag att det genom hans texter finns potential att upptäcka nya perspektiv på frågeställningar kring naturbegreppet. Det kan sedan fogas till en större kontext kring miljöfrågor och människans syn på naturen genom historien. När han tidigare undersökts har det ofta varit i relation till spänningen mellan hans anarkistiska idéer och den geografiska vetenskapen. I ljuset av dagens ökade medvetenhet kring miljön är det intressant att se honom även som tänkare kring natur- och miljöfrågor. Det har skett en stor ökning i intresset för Reclus de senaste åren, med början i hundraårsjubileet 2005, vilket visar på att det finns något i hans idéer som många idag ser som intressant.

¹⁰ Ibid, s. 17

¹¹ Dunbar 1978, s. 129

¹² Guest, Bertrand, ”Environmental awareness and geography: Reading Reclus ecocritically”, publicerad i Specq, Francois (red.), *Environmental awareness and the design of literature*, Leiden, 2016, s. 70

¹³ Clark 2013, s.ix

Reclus mål med att skriva sina geografiska verk var inte att bygga någon form av miljöfilosofi eller miljöetik, men trots det uttrycker han idéer kring naturens uppbyggnad och funktion som idag skulle kunna klassificeras så. Hans radikala idéer kan ur dagens synvinkel verka helt fränkopplade sin tid, han var emot varje form av förtryck i imperialismens storhetstid och han förespråkade en medvetenhet om naturen och miljöförstöring i en tid när människans ovillkorliga utnyttjande av den var en självklarhet.

Syftet med uppsatsen är undersöka de idéer han uttrycker kring naturen och människans relation till den och se om de har sina rötter i den romantiska eran eller om de snarare är kopplade till moderniteten. Jag anser att det finns en oklarhet i hans texter där det inte lätt går att kategorisera honom som antingen det ena eller det andra. I hans texter finns mycket av det som Worster kategoriserar som en typisk romantisk natursyn, den lägger sitt fokus på samband, ömsesidigt beroende och holism. Han är samtidigt positivt inställd till teknisk utveckling som han menar är ett steg i människans frigörelseprocess. Det finns därför utrymme för en närmre undersökning av ämnet.

Som jag beskriver mer utförligt i kap 2.2 levde Reclus under den tidsperiod som Frängsmyr kallar ”den nya upplysningen”. Den karaktäriserades av de moderna idéernas stora inflytande, där upplysningsprojektet och människans framsteg genom teknik och industri var några av de stora övergripande idéerna. Hans koppling till modernitetens idéer blir därför uppenbar, men det är ändå intressant att undersöka i hur stor grad Reclus bekände sig till de här idéerna.

Kan romantiken då sägas varit så pass inflytelserik att den inspirerade Reclus trots att han levde efter att dess storhetstid var förbi? Romantiken utvecklades i Tyskland och fördes till Frankrike kring 1810, där den även fast den inte blev lika stor som i Tyskland ändå inspirerade filosofer och författare. Dess största inflytande försvann efter 1830, men en del av idéerna var inflytelserika under hela 1800-talet.¹⁴ I och med att Reclus studerade i Tyskland under Carl Ritter, som Sörlin beskriver som rakt från romantiken härstammande, kan man anta att han exponerades för de romantiska idéerna även där.¹⁵ Mot bakgrund av de romantiska idéernas kvarlevande i Frankrike tillsammans med Reclus vistelse i Tyskland anser jag att det är tillräckligt sannolikt att säga att han har inspirerats av de romantiska idéerna för att det ska vara värt att undersöka.

¹⁴ Eriksson, Gunnar, *Västerlandets idéhistoria 1800–1950*, [Ny uppl.], Gidlund, Hedemora, 1993, s. 55

¹⁵ Sörlin, Sverker, *Naturkontraktet: om naturumgängets idéhistoria*, Carlsson, Stockholm, 1991, s. 218

Min frågeställning: På vilket sätt kan Elisée Reclus natursyn ses som inspirerad av romantiken och på vilket sätt är den en del av modernitetens framstegstanke?

1.2 Källmaterial

Jag kommer i min analys utgå från flera av Reclus böcker, artiklar och essäer. Jag kommer använda det första av Reclus stora geografiska verk: *La terre*. Jag har där endast använt den andra volymen, *The ocean atmosphere and life: being the second series of a descriptive history of the phenomena of the life of the globe*¹⁶, i och med att han där behandlar människans relation till naturen, vilket är vad som är relevant för min undersökning. Jag använder även *The history of a mountain*¹⁷ som är ett mer populärvetenskapligt skrivet geografiskt verk, där Reclus genom en bergsbestigares ögon berättar om olika geografiska fenomen, samt beskriver människans historiska relation till bergen och naturen i stort. De kortare texter jag använder är *Om natursynen i moderna samhällen*¹⁸, *The extended family*¹⁹, *On vegetarianism*²⁰ samt *The progress of mankind*²¹.

Jag menar att de utvalda texterna är de mest relevanta för min frågeställning i och med att de uttrycker Reclus idéer kring människans relation till naturen, och till skillnad från en del av hans mer omfattande verk representerar de ett överskådligt källmaterial. De är även tillgängliga på engelska, vilket är en av de begränsande faktorerna för min undersökning. Många av hans texter är inte översatta från franskan, något som även gäller för mycket av den sekundärlitteratur som finns kring honom. Till exempel så skulle *L'homme et la terre*, där Reclus gör en genomgång av jordens och mänsklighetens historia, kunna vara en relevant text att basera en undersökning på, men den finns bara översatt till engelska i korta partier och jag har därför inte kunnat ta ställning till den. Jag menar ändå att de texter jag valt att använda har

¹⁶ Reclus, Elisée, *The ocean, atmosphere and life: being the second series of a descriptive history of the phenomena of the life of the globe*, Harper & Brothers Publishers, New York, 1873, originaltitel *L'Océan, l'atmosphère, la vie*.

¹⁷ Reclus, Elisée, *The history of a mountain*, Trieste Publishing, Collingwood, 2017 [1881], originaltitel *Histoire d'une montagne*

¹⁸ Reclus, "Om natursynen i moderna samhällen", 2017 [1866], originaltitel *Du Sentiment de la nature dans les sociétés modernes*. I den svenska översättningen är ett parti från originaltexten utelämnat. Jag har haft tillgång till det partiet, men i och med att jag har valt att inte använda de resonemang han för där i min uppsats har jag utelämnat det från litteraturlistan.

¹⁹ Reclus, Elisée, "The extended family", publicerad i John Clark & Camille Martin (red.) *Anarchy, geography, modernity: selected writings of Elisée Reclus*, PM Press, Oakland, 2013 [1897], originaltitel *La grande famille*

²⁰ Reclus, Elisée, "On vegetarianism", publicerad i John Clark & Camille Martin (red.) *Anarchy, geography, modernity: selected writings of Elisée Reclus*, PM Press, Oakland, 2013 [1901]

²¹ Reclus, Elisée, "The Progress of Mankind", publicerad i *Contemporary Review*, London, december 1896

en så pass stor bredd både innehållsmässigt och i förhållande till vilken tidpunkt de publicerades att det utifrån dem går att dra slutsatser kring Reclus idéer i allmänhet.

De versioner jag använder av *The ocean atmosphere and life* och *The history of a mountain* är nytryckningar av de ursprungliga översättningarna till engelska, utgivna på Harper & Collins förlag 1873 respektive 1881. Den översättning av *The Extended family* jag använder är relativt nygjord, publicerad i den samling av Reclus texter som gavs ut 2013 av Clark och Martin. *The progress of mankind* och *On vegetarianism* publicerades ursprungligen på engelska och är därför använda i sin ursprungliga version. *Om natursynen i moderna samhällen* är den enda av de texter jag använder som blivit översatt till svenska.

Jag har valt att inte översätta de citat jag använder, varken när det är ett längre avsnitt som citeras eller när det används i den löpande texten. Jag anser att allt för mycket av både känslan i språket, men även betydelsen, skulle gå förlorad om jag försökte mig på att översätta från engelska, dessutom i ännu högre grad eftersom det inte är originaltexten jag utgår från utan text som redan blivit översatt en gång. I och med att jag utgått från texter både på svenska och på engelska står därför citaten blandade på bägge språken.

1.3 Metod

Den metodologiska utgångspunkt jag baserar min undersökning på är att analysera materialet utifrån *dimensioner* enligt den metod Bergström och Boréus beskriver i *Textens mening och makt*. De beskriver dimensioner som mer övergripande analyskategorier som används för att undersöka olika aspekter av materialet.²² I undersökningen hämtas dimensionerna från de idéinriktningar som även är mina teoretiska utgångspunkter: romantiken och moderniteten. Utifrån dem identifieras vissa typiska drag i natursyn, civilisationskritik och framstegstanke, något jag kommer närmre in på i kap. 2. Reclus texter analyseras sedan utifrån de dimensionerna, så att hans idéer kan jämföras mot de båda idéinriktningarna. Den kontextualisering av Reclus idéer jag gör är därför i de idéströmningar som fanns i hans samtid, med fokus på de två övergripande idéströmningarna jag beskrivit.

Jag har i min undersökning riktat in mig på de områden som jag anser vara centrala för förståelsen av Reclus syn på människans relation till naturen, vilka är de områden jag strukturerat undersökningsdelen efter. Vissa av områdena har en tydlig koppling till antingen

²² Bergström, Göran, Boréus, Kristina. *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Studentlitteratur, Lund, 2000, s. 156–157.

romantiken eller moderniteten medan andra har en mindre uppenbar, men jag har ändå valt att ha med dem eftersom jag menar att de krävs för att ge en helhetsbild till hans resonemang. Jag analyserar sedan Reclus idéer inom de valda inriktningarna utifrån de dimensioner jag identifierar i kap 2.

I kap 2 tecknar jag en bakgrund och kontext för Reclus idéer. Jag gör där först en översiktlig genomgång av romantikens och sedan även modernitetens syn på naturen. Utifrån det identifierar jag vad jag ser som kännetecknande för vardera idéströmningen och konstruerar de dimensioner jag använder till min analys utifrån det. Den idémässiga kontexten blir därför den teoretiska utgångspunkten för min undersökning.

1.4 Forskningsöversikt

Även om Reclus inte är särskilt välkänd idag så finns det en del skrivet om honom, på engelska finns det två biografier publicerade 1978 respektive 1979.²³ Det finns även en hel del litteratur som behandlar hans anarkistiska idéer, hans geografiska skrifter och även hans syn på ämnen som till exempel utbildning, men de jag har valt att ta upp här är de som behandlar hans syn på naturen.

Den text som i högst grad behandlar samma ämne som jag valt att undersöka är *Anarchy, geography, modernity: selected writings of Elisée Reclus* av John Clark och Camille Martin, där de förutom att samla och översätta texter av Reclus även har med ett långt introduktionsavsnitt av Clark där bland annat hans ekologiska idéer diskuteras.²⁴ Clark lägger stor vikt vid de sociala aspekterna av Reclus ekologiska idéer och ser honom som en föregångare till dagens socialekologi. Han betonar även Reclus betydelse för uppkomsten av ett medvetande om naturen inom den anarkistiska rörelsen. Clark tar delvis upp samma teman i sin artikel *The dialectal social geography of Elisée Reclus*²⁵.

Reclus miljöetik i förhållande till andra anarkister behandlas av Dario Padovan i *Social Morals and Ethics of Nature: from Peter Kropotkin to Murray Bookchin*.²⁶ Reclus idéer kring naturen behandlas även av Bertrand Guest i *Environmental awareness and geography*:

²³ Dunbar, 1978; Fleming, Marie, *The anarchist way to socialism: Elisée Reclus and nineteenth-century European anarchism*, Croom Helm, London, 1979.

²⁴ Clark 2013

²⁵ Clark, John, "The dialectal social geography of Elisée Reclus", publicerad i Light, Andrew & Smith, Jonathan M. (red.), *Space, place and environmental ethics*, Roman & Littlefield, Lanham, Md., 1997.

²⁶ Padovan, Dario, "Social Morals and Ethics of Nature: from Peter Kropotkin to Murray Bookchin", publicerad i *Democracy & Nature: The International Journal of Inclusive Democracy*, Taylor & Francis Ltd, Abingdon, 1999 vol. 5(3).

*Reading Reclus ecocritically.*²⁷ Ett annorlunda, men relevant, perspektiv förs fram av Fredrico Ferretti som i *Evolution and revolution: Anarchist geographies, modernity and poststructuralism.*²⁸ Han vill se 1800-talets geografiska tänkare som poststrukturalister före sin tid, som med de medel som fanns tillgängliga försökte bygga helt nya diskurser som till exempel att bryta upp dikotomier som natur och kultur.

Det finns även en stor mängd litteratur om Reclus på franska, där ett av de verk som ligger närmst min undersökning är Guest's avhandling *Écritures révolutionnaires de la nature au XIXème siècle: géographie et liberté dans les essais sur le cosmos d'Alexander von Humboldt, Henry David Thoreau et Elisée Reclus*, i vilken Guest vill se Reclus geografiska verk som att de genomgående behandlar relationen mellan människa och natur.²⁹ Det har även förts en debatt kring om Reclus kan ses som en ekologisk tänkare, som bland annat utgår från Beatrice Giblins artikel *Reclus: un écologiste avant l'heure?*³⁰ Ämnet har även behandlats av Joël Cornuault, bland annat i boken *Reclus et les fleurs sauvages.*³¹

Den franskspråkiga litteraturen är dock svårtillgänglig både eftersom jag inte behärskar språket, men också för att den inte finns tillgänglig i Sverige i samma utsträckning, och jag har därför inte möjlighet att ta ställning till den.

Reclus natursyn, samt dess ekologiska aspekter vilket jag i det här sammanhanget menar kan räknas in under den rubriken, har alltså till viss del redan utforskats och det krävs därför en ingång i ämnet som inte är undersökt i lika hög grad. Mitt val att koncentrera mig på romantikens kontra modernitetens idéer motiveras genom att hans idéer inte har undersökts i det ljuset tidigare. Det finns tidigare forskning där Reclus ses i samband med antingen idéer från romantiken eller moderniteten, men ingen tidigare där de sätts i tydligt samband med varandra vilket legitimerar en sådan undersökning som jag gör nu.

²⁷ Guest 2016

²⁸ Ferretti, Fredrico, "Evolution and revolution: Anarchist geographies, modernity and poststructuralism", publicerad i *Environment and Planning D: Society and Space*, Pion, London, 2017, vol. 35(5).

²⁹ Guest, Bertrand, *Écritures révolutionnaires de la nature au XIXème siècle : géographie et liberté dans les essais sur le cosmos d'Alexander von Humboldt, Henry David Thoreau et Elisée Reclus*, 2013.

³⁰ Giblin, Beatrice, "Reclus: un écologiste avant l'heure?", publicerad i *Hérodote: revue de géographie et de géopolitique*, Maspero, Paris, 1981, nr. 22.

³¹ Cornuault, Joël, *Reclus et les fleurs sauvages*, Librairie la Brèche, Bergerac, 2005.

2. Bakgrund

2.1 Romantikens natursyn

Att säga den absoluta orsaken till att en tankeströmning som romantiken skapades skulle vara för generaliserande och reduktionistiskt, men med det sagt kan man, som Gunnar Eriksson beskriver, se motreaktionen mot både den mekanistiska vetenskapen och upplysningsidéerna som en av de stora orsakerna till dess. Eriksson är även tydlig med att även fast romantiken uppkom som en reaktion på upplysningsidéerna så innebar den inte ett fullkomligt ifrågasättande av dem. En av de idéer romantiken ”ärvde” var upplysningens kritik mot traditionen, även strävan efter att se till helheten.³² Även Johannisson pekar på hur romantiken både ifrågasatte men även fullföljde upplysningsidéerna.³³ Vad Eriksson menar är det tydligast utmärkande draget för den romantiska natursynen, dess gemensamma nämnare, är att den bygger på en idealistisk natursyn, där världen innerst inne består av ande.³⁴

En av de stora romantiska filosoferna är Friedrich von Schelling, Eriksson beskriver honom som en portalgestalt.³⁵ En av hans huvudidéer, som är inspirerad av Kant och Fichte, är den romantiska idén att naturen är andlig, den är en tanke. De olika delarna i naturen, allt från stenen till däggdjuret och människan, är medvetna i olika grad. Naturen existerar i olika grader av omedvetenhet där det hos olika organismer stiger upp till allt högre nivåer där människan är det slutgiltiga punkten, den där naturen blir medveten om sig själv.³⁶

Den romantiska vetenskapssynen byggde till stor del både på tanken om en inneboende livskraft, och materien är uppbyggd av mot varandra verkande krafter.³⁷ Hos romantikerna får kraft en vidare innebörd än vad den haft i den newtonska vetenskapen som begreppet är hämtat från, det likställs hos Schelling med det andliga och den inneboende anden i allt. De olika kraftformerna är då förädlingar av de lägre formerna, men allt består ändå av samma grundläggande krafter. Schelling menar även att det finns ett samband mellan de olika delarna, de olika nivåerna, i tillvaron, det finns analogier mellan dem. Eriksson beskriver hur den världsbilden är hämtad från de gamla idéerna om mikrokosmos och makrokosmos, men

³² Eriksson 1993 s.37

³³ Johannisson, Karin, ”Det sköna i det vilda: en aspekt på naturen som mänsklig resurs”, i Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken: studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., Liber Förlag, Stockholm, 1984, s. 22

³⁴ Eriksson 1993 s. 26

³⁵ Ibid s. 50

³⁶ Ibid s. 32

³⁷ Ibid s. 33

att det istället för att bara människokroppen är en spegling av den större helheten så kan varje liten del ses som en spegling av världens större helhet. Eriksson beskriver hur romantikerna kände en slags ”kosmisk berusning” över en sådan syn på världen, att den genom det sågs som levande och meningsfull.³⁸

Romantiken kunde enligt Eriksson ta både en mer revolutionär och en mer konservativ inriktning, där de romantiska filosoferna ofta hade en mer revolutionär ungdomsperiod innan många av dem gick i en mer konservativ riktning. I den revolutionära inriktningen är det frihetsbegreppet som står i centrum, där det ses som människans innersta mål och sanna natur, men samhället låter inte den delen av människan utvecklas till fullo. Samhället måste därför förändras så att människan kan uppfylla sitt verkliga mål. Den konservativa hämtade sin inspiration från den idealistiska historiesynen, där hela världen sågs som styrd mot ett mål, därmed är historien god och världsordningen som den är nu har en mening, vilket gör att samhället som det ser ut nu är det bästa.³⁹

Det finns delade meningar kring hur pass intresserad man var av vetenskap under romantiken. Eriksson argumenterar för att romantiken byggde på en tro på vetenskapen, den kritiserade upplysningen men var samtidigt inte en tillbakagång till något tidigare stadium. Eriksson poängterar att romantiken inte på något sätt skulle byggt på ett förakt för empirisk undersökning, utan dess företrädare menade bara att det inte var det enda sättet att nå kunskap. De upphöjde förnuftet, som de menade även kunde ge lika stora insikter om naturen.⁴⁰ När Worster beskriver romantikerna och de av dem som höll på med vetenskapliga undersökningar så beskriver han det däremot som en motsättning – att det visserligen var något som pågick men att det då i princip var undantag som enskilda personer gjorde och inte något som egentligen gick att förena med de romantiska idéerna.⁴¹

Två begrepp som Donald Worster tar upp i sin beskrivning av västerlandets natursyn är den imperialistiska natursynen och den arkadiska natursynen. Den imperialistiska har sina rötter i den kristna traditionen av att naturen både är något ont som människan med guds hjälpska skyddas från och även det kristna påbudet att bruka jorden. Det skapade en natursyn som innebar ett påbud för människan att utnyttja och erövra naturen, den var ett hinder som skulle övervinnas.⁴² Att det främst är kristendomen som bidragit till människans utnyttjande av

³⁸ Ibid s. 35

³⁹ Ibid s. 37

⁴⁰ Ibid s. 52

⁴¹ Worster, Donald, *Nature's economy [Elektronisk resurs] : a history of ecological ideas*, 2. ed., Cambridge University Press, Cambridge, 1994 s. 105

⁴² Worster 1994 s. 29

naturen är såklart omdebatterat, men teorin har ändå fått spridning.⁴³ Den arkadiska natursynen är istället inspirerad av antika, hedniska, idéer och religioner där människan lever i samklang med en besjälad natur. Den är starkt inspirerad av Vergilius och andra förkristna tänkare och de idéer kring en tidigare guldålder, landet Arkadien, där människa och natur existerade i harmoni.⁴⁴ När den här sortens teman började tas upp igen under 1700-talet berodde till stor del på den kritik mot den mekanistiska och newtonska vetenskapen som hade växt fram.⁴⁵ Även den ökande känslan av förfrämligande från naturen i och med industrialismen och urbaniseringen bidrog till romantikens idéer kring holism och animism. Worster beskriver hur flera av romantikerna inte bara menade att det var en mental alienation, utan den var så pass allvarlig att den satte sig i kroppen och orsakade en splittring i själen. Att vara fränkopplad från naturen var alltså att vara sjuk och fragmenterad, och i och med det menade de också att de flesta både fysiska och mentala åkommor som drabbade människor under deras tid kunde botas genom ett mer harmoniskt förhållande till naturen.⁴⁶

Worster menar att det inte är den vilda naturen som ses som ideal inom den arkadiska natursynen, utan det odlade, produktiva landskapet.⁴⁷ Han beskriver den arkadianism som växte fram och hur den fick en stor genomslagskraft under 1700-talet, men att det under romantiken skedde en ”militant återuppståndelse” av de hedniska idealen, där målet var att omdefiniera människans relation till naturen. Han betonar att det inte fanns en enhetlig natursyn eller naturmodell inom romantiken, men en del av det kännetecknande är den fascination för biologin och de levande vetenskaperna som fanns i och med att det sågs som att undersöka den genomsyrande livskraften.⁴⁸

Worster pekar på hur den holistiska synen, att hela tiden se naturen som en helhet, genomsyrate hela romantiken och ger exempel på hur de romantiska diktarna Wordsworth och Goethe om igen vill visa naturens helhet. Den romantiska uppfattningen av helheten var dessutom olik den som tidigare hade uttryckts av till exempel förespråkarna för en mekanistisk deism, den menade romantikerna inte innehöll ett essentiellt samband utan byggde på en kall världsbild. Sambandet mellan delarna är alltså mycket djupare än inom ett

⁴³ Frängsmyr, Tore, *Framsteg eller förfall: framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition*, 2. uppl., Allmänna förl., Stockholm, 1990, s. 231

⁴⁴ Worster 1994, s.9

⁴⁵ Ibid s. 81

⁴⁶ Ibid s. 83

⁴⁷ Ibid s. 10

⁴⁸ Ibid s. 81–82

urverk eller en maskin, det bygger på nödvändiga relationer och därmed kan inte heller en del i naturen förstöras utan att förstöra hela naturens jämvikt.⁴⁹

Worster menar att romantiken till stor del var biocentrisk i och med att den tillskrev även det icke-mänskliga bör visas moralisk hänsyn. Han menar att romantikerna förkastade den antropocentriska dualismen och istället lade tonvikten vid släktskapet med resten i naturen. Genom det här menar han att romantiken satte sig emot den humanistiska traditionen, den lade inte fokus på människans särställning.⁵⁰ Thoreau beskrivs som en av de stora romantiska och arkadiska naturtänkarna, han menade att det enda sättet att få kunskap om naturen var genom introspektion. Hans mål för att var att bli så tätt sammanbunden med naturen att han genom introspektion kunde bli ”nature looking into nature”.⁵¹

I sin beskrivning av olika framtidsbilder inom den västerländska idétraditionen tar Frängsmyr upp guldåldersmyten, där världen ses som att ha gått från ett lyckligt urtillstånd och sedan ha genomgått en åldrandeprocess. De här myterna har dock inte en negativ bild av framtiden, utan innehåller alltid en idé om att guldåldern kommer återkomma. Han klassificerar 1800-talets romantiska naturdyrkan som en del av den, där bland annat Rousseau, som föregångare för romantiken med sin idé om den ädle vilden och en beundran för ett naturnära sätt att leva. Enligt honom hade människan i urtillståndet varit modig och stark och hon hade i princip bara blivit försämrade av samhället. Hon hade till exempel inga sjukdomar, utan de menade Rousseau hade uppstått som en följd av människans nuvarande levnadssätt.⁵²

Johannisson behandlar synen på den vilda naturen och den allmänna attitydförändring som sker under 1700-talet som låg till grund för den romantiska synen på naturen. Det är främst genom att beskriva de estetiska normerna, vad som ansågs vara ”vacker” natur, som hon närmar sig den romantiska natursynen. Hon beskriver den övergång som sker från att naturen bara setts som en resurs för människan att utnyttja, där det är det odlade landskapet som står i centrum, till att den orörda och vilda naturen istället har ett egenvärde och det vilda blir ett estetiskt ideal.⁵³ Vad som är centralt är att den vilda naturen genom historien i princip alltid ställts upp i kontrast till civilisationen, den har skapats genom sin motsats, och ordnas efter graden av mänsklig kontroll. Avsmaken för den vilda naturen menar Johannisson som ett arv från den herraväldesattityd som varit dominerande i den västerländska natursynen, som av

⁴⁹ Ibid s. 82

⁵⁰ Ibid s. 85

⁵¹ Ibid s. 78

⁵² Frängsmyr 1990, s. 98

⁵³ Johannisson 1984 s. 16

Worster skulle beskrivas som den imperialistiska natursynen. Inom den idéströmningen har naturen bara setts som en resurs människan har ett moraliskt imperativ att lägga under sig. Naturens nytta och människans kontroll över den var det centrala, vilket även innebar att det var kulturlandskapet som definierades som det sköna, det av människan kontrollerade.⁵⁴ Hon ställer romantikens fascination av det vilda mot idén om Arkadien, tvärt emot Worster som identifierar den romantiska naturuppfattningen som starkt arkadisk.⁵⁵ Worster kan visserligen sägas innefatta mer i sin definition av en arkadisk natursyn, där det visar en mer allmän uppfattning kring naturen snarare än bara relationen till det odlade landskapet, vilket skulle kunna vara en förklaring till deras olika uppfattning.

Den attitydförändring som skedde innebar att den vilda naturen, i synnerhet bergslandskapen, blev det nya estetiska idealet, vilket både kom sig av och ledde till att naturen fick ett egenvärde utanför människans påverkan. Johannisson beskriver romantikens natursyn som att den i stort övertog Rousseaus idéer kring naturen – men att den placerades i ett organistiskt och transcendent sammanhang. Rousseau satte natur och kultur i ett motsatsförhållande, vilket i sig inte var något nytt, men han ansåg att varje mänsklig påverkan på den i sig goda naturen innebar något negativt, en förvanskning. Han menade även att naturen var en källa att hämta inspiration och ideal från just för att den var levande och föränderlig. Rousseau lyfter även fram just alpvärlden som ett exempel på den som mest äkta naturen, den som inte hade anpassats efter civilisationen.⁵⁶

I den romantiska natursynen var det inbyggt att naturen i sig var levande och god, vilket kom sig av att allt sågs som genomsyrat av samma ande. Det även innebar att människan sågs som en del av naturen på ett annat sätt, det går inte att ställa upp en lika skarp gräns mellan dem. Johannisson beskriver även hur det främst är i den vilda naturen som släktskapet mellan människa och natur ses som starkast, det är där som individen kan se sig själv som en del av det kosmiska sammanhanget. Centralt är även att naturen ger kraft åt, och lindrar den ”sönderciviliserade” individens smärta, den ses ha en god och läkande kraft.⁵⁷

⁵⁴ Ibid s. 17

⁵⁵ Ibid s. 18

⁵⁶ Ibid s. 22

⁵⁷ Ibid s. 23

2.2 Modernitetens framstegstanke och syn på naturen

I och med att moderniteten är ett så pass stort och omfattande begrepp har jag här valt att i första hand utgå från den definition Liedman gör, där han beskriver moderniteten som en fortsättning på upplysningsprojektet, som han dessutom menar är till stor del synonymt med framstegstanken. Upplysningsprojektet kan sammanfattas som tron på det mänskliga framsteget, tanken på emancipation genom upplysning, och även att alla människor tar del i den utvecklingen.⁵⁸ Beskrivningen av moderniteten som just ett upplysningsprojekt är ursprungligen formulerad av Jürgen Habermas, som menade att de idéer som upplysningen hade fört fram fortfarande hade en betydande inverkan på samhället, en uppfattning som delas av många vilket har lett till att begreppet sedan fått en stor spridning.⁵⁹ Liedman menar att upplysningsprojektet inte är helt och hållet synonymt med moderniteten, men att en undersökning av det är det bästa sättet att närma sig den större moderniteten. Han hämtar sin definition av upplysningsprojektet från Seyla Benhabib, som beskriver det som ”strävan att förena den vetenskapligt-teknologiska framstegsprocessen med människors frihet och lycka”.⁶⁰

Denna definition av upplysningen som Liedman utgår från är vidare än den vanliga, en skillnad han beskriver som synen på den ”korta” respektive den ”långa” upplysningen, där den korta innefattar den tid som traditionellt räknats som upplysningstiden, ungefär mellan Locke och Newton. Det finns vissa som identifierar en ”ny upplysning” under 1800-talet där upplysningsidéerna återigen blev starka, men i aningen förändrad form, istället för filosoferna var det vetenskapsmännen som skulle ge en bättre framtid.⁶¹ Det är även en definition som Frängsmyr tar upp, vilket beskrivs mer ingående nedan. Liedman tar till viss del fasta på det, men menar att det snarare är mer relevant att tala om ett enda långt upplysningsprojekt som började i 1600- och 1700-talen och som har pågått in i vår tid.⁶²

Liedman tar som typexempel upp upplysningsmannen Condorcet i sin beskrivning av modernitetens upplysningsprojekt. Condorcet var en av de som under upplysningen tydligast formulerade en optimistisk framtidsvision – människan hade övervunnit barbariet och okunskapen och skulle nu med vetenskapens och förnuftets hjälp åstadkomma en fantastisk

⁵⁸ Liedman, Sven-Eric, *I skuggan av framtiden: modernitetens idéhistoria*, Bonnier, Stockholm, 1998 s. 523

⁵⁹ Ibid s. 18, 20

⁶⁰ Ibid s. 42

⁶¹ Ibid s. 42, 44

⁶² Ibid s. 44

framtid. Den moraliska utvecklingen kommer att gå hand i hand med den tekniska och vetenskapliga, kunskapen om hur man ska handla i samhället kommer även den så småningom bli fulländad.⁶³ Liedman tar även upp Kant som en av upplysningsprojektets stora tänkare, men till skillnad från Condorcet menar Kant att det krävs två parallella utvecklingar i både det teoretiska och det praktiska förnuftet. Vetenskapens och moralens framsteg är nödvändiga bägge två, men åtskilda.⁶⁴

Den grundläggande, stora, upplysningsidén var att människans förnuft skulle leda till en allmän framstegsprocess, Liedman gör visserligen skillnad på de som likt Kant förutsätter en utveckling på två fronter och de som likt Condorcet tänker sig att de går hand i hand, men att det kommer ske framsteg är det ingen fråga om. Idén om framsteget menar han har genomsyrat moderniteten och trots att, som han tar upp, det alltid har funnits en parallell linje som har kritiserat framstegsidén, så har de inte ifrågasatt om den var möjlig – bara om förändringen är önskvärd.⁶⁵

Liedmans delar in upplysningsprojektet i två delar, den hårda respektive den mjuka upplysningen. Den hårda upplysningen är den tekniska och kvantifierbara kunskapen och utvecklingen, en som han menar har pågått konstant och ostopbart in i vår samtid. Den består av i huvudsak tre fält: ekonomi, teknologi och delar av naturvetenskapen. Även sådant som modern administration och byråkrati hör dit.⁶⁶ Den mjuka upplysningen är i sin tur allt det som till skillnad från den hårda inte går att kvantifiera, den kan då innefatta allt från världsbilder och teorier till politiska idéer. Det är inom den mjuka upplysningen som de idéer om människans förestående frihet samt förnuftets och moralens utveckling hör hemma, men även de idéer som likt ett skal omger den hårda upplysningen, och som påverkar olika teknologiers användning och spridning, är del av den mjuka.⁶⁷

Liedman tar även upp den beskrivning av upplysningen som kommer från Horkheimer och Adorno, där de uttrycker sig som att upplysningens program är att beröva världen dess trolldomsglans. Ordet *Entzauberung*, ungefär ”avförtrollning”, menar Liedman har haft stor betydelse i många beskrivningar av den moderna världen, det skildras som en process där naturen i allt större utsträckning har avmystifierats. Från att ha varit fyllt av magiska väsen av företeelser har den systematiserats, dissekerats och blivit mer prosaisk och förutsägbar. Ett exempel han ger är hur den förmoderna fursten som härskade i enlighet med den gudomliga

⁶³ Ibid s. 15–16

⁶⁴ Ibid s. 24

⁶⁵ Ibid s. 518, 522–523

⁶⁶ Ibid s. 29, 517

⁶⁷ Ibid s. 36, 517–518

makten i det moderna samhället har blivit utbytt mot en tjänsteman. Även det faktum att religionen är mindre betydelsefull räknas också in i modernitetens avförtrollning.⁶⁸

Även om Frängsmyr inte direkt talar om moderniteten i sin text så har den fördelen att den utförligare beskriver den anda av framstegstro som fanns under Reclus livstid. Han talar om industrialismen och naturvetenskapens genombrott under 1800-talet som en ”ny” upplysning, vilket även beskrivits av Liedman. Frängsmyrs ”nya upplysning” karaktäriseras dessutom av en tro på vetenskapen och teknikens förmåga till att lösa alla problem och ge ett nytt samhälle på ett sätt som stämmer överens med den definition av moderniteten som beskrivits ovan.⁶⁹ På samma sätt som Liedman ser en skillnad i betoningen av filosofin kontra vetenskapen under de två epokerna, så menar även Frängsmyr att det finns en skillnad i och med att de tidiga upplysningsmännen i första hand betonade de intellektuella framstegen och inte de fysiska förbättringarna i lika hög grad som de i den ”nya” upplysningen. Den avgörande materiella skillnaden mellan de två perioderna är att industrialismen på allvar hade tagit fart under den ”nya upplysningen”, varför den även påverkade dess idéinnehåll. När det kommer till likheterna mellan de bägge tidsepokerna menar Frängsmyr att de hade samma mål och även samma metoder för att uppnå sitt program:

[S]amma aversion mot vidskepelse och metafysik, samma betoning av naturvetenskap och fritänkeri, samma sysslande med sociala problem och social verksamhet, och samma optimism i fråga om människans natur och historia.⁷⁰

Den inställning som fanns till naturen och naturresurserna under den ”nya” upplysningen och industrialismen var enligt Frängsmyr karaktäriserad av en gränslös exploatering. Jakten på naturresurser uttömde de som fanns i det egna landet och ledde även till kolonialismen som metod för att komma åt fler samt skapa en större marknad för de egna. Han sätter även en direkt koppling mellan den rätt man antog sig ha att exploatera naturen och den rätt man tog att härska över andra folk, han menar att utnyttjandet blev en drivkraft i samhället.⁷¹ Den beskrivning han gör av Reclus samtids syn på naturen går hand i hand med Worsters beskrivning av den imperialistiska natursynen.

Under samma tid menar Frängsmyr att vetenskapstron var så pass stark att den gav upphov till en ny livsåskådning, något han menar är en av de stora likheterna med upplysningen. Ett av de tydligaste exemplen på en sådan är Comte, som med sitt projekt att

⁶⁸ Ibid s. 45

⁶⁹ Frängsmyr 1990 s. 170

⁷⁰ Ibid s. 169

⁷¹ Ibid s. 166

ersätta religionen med en ny, vetenskaplig, uppfattning ville använda denna som grund för samhällsutvecklingen. Comte var en stark anhängare av framsteget och menade att människan hade gått igenom olika grader av medvetenhet, där det positiva, vetenskapliga stadiet var det sista. Målet med den exakta positiva vetenskapen är det materiella och samhälleliga framsteget, vetenskapen ska kunna leda till det på alla fronter.⁷² Det fanns enligt Frängsmyr en inneboende önskan i Comtes, och upplysningsfilosofernas strävan att känna till naturlagarna, genom att känna naturen ville de även uppnå sitt mål att behärska den.⁷³ Sammanfattningsvis kan man säga att naturvetenskapen och tekniken stod för en optimistisk syn på framtiden som dominerade under den här tidsperioden. Frängsmyr citerar idéhistorikern Baumer som beskriver hur

The machine had become a major symbol of 'the domination of man over inanimate nature'. This was still a period of history when technology could be thought of as benign, as serving man's best interests, as subduing nature for the benefit of the human race.⁷⁴

Moderniteten har även ofta setts som roten till dagens miljöproblem, däribland av Alf Hornborg. Han definierar moderniteten med tre begrepp: dualism, likformighet och expansion vilka han menar visar hur det moderna påverkar naturumgänget.⁷⁵ Den dualism som han tar upp är den cartesianska, med åtskillnaden subjekt-objekt. Dualismen menar han kommer sig av den ökande urbaniseringen där människan blir frånkopplad sin omgivning och istället för att vara delaktig iakttar den som objekt. Även i och med att den cartesianska dualismen gör en uppdelning mellan ande och materia så sker det ett ökat fokus på det materiella, där det finns en tanke om en objektiv verklighet, till skillnad från den subjektiva upplevelsen. Han menar även att det leder till en idé om att det endast är genom det mätbara som man kan nå resultat.⁷⁶ Det andra begreppet, likformighet, innebär en tanke på att alla liv ska stöpas i samma form. Däribland räknar han så skilda delar som vetenskapens sanningsanspråk som den enda källan till kunskap, den moderna maktens vilja att kontrollera och disciplinera och även det moderna industriella jordbruket som ideal, där landskapet ska vara ordnat. Det här menar han gäller även för människan, där hon ska vara frånkopplad den plats hon kommer från och istället förväntas kunna fungera var som helst i samhället.⁷⁷ Det sista begreppet, expansionen, är idén

⁷² Ibid s. 171–172

⁷³ Ibid s. 177

⁷⁴ Ibid s. 171

⁷⁵ Hornborg, Alf, *Myten om maskinen: essäer om makt, modernitet och miljö*, 2., rev. uppl., Daidalos, Göteborg, 2012 s. 175

⁷⁶ Ibid s. 176

⁷⁷ Ibid s. 180–181

om att samhället måste förändras, förbättras, bli större, såväl genom ekonomisk tillväxt som genom den teknologiska utvecklingen.⁷⁸ Det är som del av Hornborgs expansionsbegrepp som Liedmans definition av moderniteten kan placeras.

2.3 Sammanfattning – dimensioner i romantikens och modernitetens natursyner

Mot bakgrund av de ovan beskrivna delarna kan ett antal dimensioner för analysen urskiljas: I fråga om det estetiska idealet är det den vilda naturen som står i fokus under romantiken medan det är den av människan ordnade som är ett ideal under moderniteten. Det hänger samman med att naturen under moderniteten ses som någonting för människan att utnyttja och härska över medan man under romantiken i större utsträckning har en uppfattning om naturens egenvärde. Under romantiken talade man också om naturen som uppbyggd av ande och krafter, ett tema som inte finns under moderniteten då man istället snarare fokuserade på det materiella. När det kommer till frihetsidealet så är det som ovan beskrivet förknippat med moderniteten och upplysningsprojektet, men det är även ett tydligt tema inom vissa delar av romantiken. Till viss del behandlades olika ämnen under de olika perioderna, varför det inte helt går att ställa upp motsatsförhållanden mellan de bägge perioderna. Romantiken hade en betoning på naturen som existerande i olika grader av medvetenhet och ett nära släktskap mellan människan och naturen. Man talade under romantiken även om människans alienation från naturen och vikten av att återknyta den kontakten. Kännetecknande för moderniteten är dess framstegstanke och vetenskapstro, vilken inte hade någon tydlig motsvarighet under romantiken.

3. Undersökning och analys av materialet

3.1 Harmoni – naturens jämvikt och funktion

Centralt hos Reclus är den nära koppling han ser mellan människan och naturen, där människan på många sätt inte har någon särställning – hon är en del av, och är beroende av, naturen i samma grad som de andra djuren:

Man does not only live upon the surface of the soil, he has also sprung from it; he is its son, as we learn from the mythologies of all the nations. [...] [W]hether we may have been formed

⁷⁸ Ibid s. 182

from the red earth of the Euphrates or the sacred alluvium of the Ganges, we are none the less the children of the "beneficent mother", like the trees of the forests and the reeds of the rivers.⁷⁹

Mellan naturens levande varelser samt mellan dem och det fysiska landskapet finns det enligt Reclus ett starkt samband. Sammansättningen av arter, kombinerat med klimatet, menar han bildar en harmoni som är specifik för varje region. Inom den regionen finns det ett samspel mellan de olika arterna, om floran påverkas eller skadas påverkar det även faunan i området. Djurs och växters koppling till landskapet och klimatet är även den stark, han menar att den harmoni som finns däremellan är så total, att ett landskaps typ kan utläsas ur de arter som hittats i fossil på en viss plats.⁸⁰ Det här är en betoning på relationer, ömsesidigt beroende och ett nära släktskap som kan kopplas till en romantisk natursyn. Den harmoni som existerar kan sedan störas av yttre påverkan eller förändringar i klimatet, men naturens tillstånd kommer så småningom återgå till en ny harmoni.⁸¹ Enligt Clark ligger Reclus syn på naturens möjlighet till förändring mitt emellan de två ytterligheterna kaos och fullständig ordning, där han trots att han talar om dess harmoni och ordning ändå öppnar upp för hur denna sedan kan störas.⁸²

Reclus konstaterar, trots att det är en egenskap han annars gärna upphöjer, att människan trots sitt förnuft aldrig kan bli oberoende av naturen, hon kommer alltid att påverkas av dess utformning och de fysiska villkor den ger, när det kommer till jorden är hon alltid "fixed to its surface like imperceptible animalculæ".⁸³ Människans frihet menar han istället ligger i att se naturens lagar och anpassa sig till dem. Han tror så starkt på naturens formande av människan att han menar att all tidig historia har bestämts av just naturens utformning, "we have even a right to assert that the history of the development of mankind has been written beforehand in a sublime lettering on the plains, valleys, and coasts of our continent."⁸⁴ På det sättet menar han att människans öde till viss del varit förutbestämt, bestämt av den närliggande miljön och klimatet.

Som sagt så är även människan en del av naturen och påverkas av dess utformning, hennes karaktär påverkas av klimatet där hon bor. Han menar till exempel att människor i tropiskt klimat karaktäriseras av sorglöshet och sysslolöshet, i och med att klimatet karaktäriseras av sådan kraftfullhet, det skiftar mellan extremer som hetta och kraftiga

⁷⁹ Reclus, *The ocean, atmosphere and life*, 1873, s. 434

⁸⁰ Ibid, s. 407

⁸¹ Ibid, s. 434

⁸² Clark 2013, s. 20

⁸³ Reclus, *The ocean, atmosphere and life*, 1873, s. 435

⁸⁴ Ibid

stormar så menar han att människan förblir en slav under det och försöker inte lära sig påverka sin omgivning. Även klimatet i polartrakterna menar han är ogynnsamt för mänsklig utveckling i och med att allt för mycket kraft går åt till överlevnad. Det är istället den tempererade zonen, sin egen miljö, som han ser som bäst lämpas för mänsklig utveckling, vilket han till viss del ger årstiderna äran för. I och med att människorna ser naturen ändras så pass ofta, och på ett mildare och inte lika abrupt sätt som i de tropiska regionerna, får hon upp ögonen för att själv undersöka naturlagarna och sen använda den kunskapen för att påverka den.⁸⁵ Något som ytterligare bör tilläggas är att Reclus inte såg uppdelningen mellan folk, dess olika karaktär, som ett absolut faktum. Han pekar på hur olika karaktärsdrag har blivit oförändrade i och med den isolering olika folk tidigare haft från varandra, något han menar kommer att förändras i och med den ökade rörligheten i det moderna samhället. Den här förändringen kommer även leda till att flera folk blandas, något som han även det ser som ett framsteg – de olika folkens positiva egenskaper kommer överföras till andra och hela mänskligheten kommer att gynnas.⁸⁶

Det finns en diskussion kring om Reclus i och med de här åsikterna bör räknas som en följare av klimatläran i Montesquieus anda. Det finns uppenbara likheter, men även skillnader. Clark tillbakavisar påståendet med att Reclus snarare betonade den relation människan har med naturen, där egenskaperna det ger hos människorna inte är oföränderliga utan alla har möjlighet att genom frigörelse förändra sin omgivning.⁸⁷ För ytterligare resonemang kring likheter och skillnader mellan Reclus och Montesquieus idéer hänvisar jag till Clarks behandling av ämnet.⁸⁸

Reclus beskriver en avsevärd förändring i människans relation till naturen, där människan i och med sin ökande förmåga har tagit en mer aktiv roll:

Having submitted to be a child of nature during the ages of primitive barbarism, he has gradually emancipated himself, and now endeavoring to adapt to his use the forces of the earth, he has, so to speak, made them his own. The action of the planet on man, and the reaction of man on the planet, are the agencies which have given rise to that harmony which forms the history of the human race.⁸⁹

Han menar alltså att det har skett en framstegs- och frigörelseprocess, där människan i allt större utsträckning kan påverka naturen, han beskriver även att människan från att ha varit

⁸⁵ Ibid, s. 440–443

⁸⁶ Ibid, s. 439

⁸⁷ Clark 2013, s. 23–24

⁸⁸ Se Clark 2013, s. 23

⁸⁹ Reclus, *The ocean, atmosphere and life*, 1873, s. 435

endast en omedveten produkt allt mer ha kunnat ha en aktiv påverkan, en större möjlighet att utöva sin agens. Den här påverkan av jorden på människan samt människan på jorden ser han som de inre krafter som bygger upp tillvaron, de i motverkande konflikt, han jämför det med de krafter som är pågående både i kärnan av jorden och vid dess yta.⁹⁰ Den här betoningen på de inre stridigheterna och kraftmotsättningarna kan liknas vid Schellings idé kring världens och materiens idealistiska uppbyggnad, där materien existerar som kraft och motkraft.

Reclus är aningen motstridig i vad han menar att den intellektuella utvecklingen kan leda till, å ena sidan uttrycker han starkt att människan är en del av naturen och aldrig kan frigöra sig helt från den, å andra sidan talar han just om en emancipation. Jag tolkar det som att han menar att människan till viss del kan frigöra sig från jorden, i och med utvecklingen och den ökande rörligheten spelar geografin inte lika stor roll för mänsklighetens utveckling, hennes öde är inte längre helt bestämt av landskapet. Att människan inte längre är slav under naturfenomenen innebär bara att hon har större möjlighet att påverka dem, hennes agens har blivit större, men hon har på det sättet inte frigjort sig helt från naturen, hon är fortfarande beroende av den. Den ökande medvetenheten kan även ses som ett led i den romantiska bilden av naturen som en skala av olika grader av omedvetenhet, där människan är naturen som blir medveten om sig själv. Reclus uttrycker även att människan är jordens medvetande, och hans inledningsord till sitt sista verk är ”L’homme est la nature prenant conscience d’elle-même”, människan är naturen som blivit självmedveten, vilket tyder på att hans idéer om en ökande medvetenhet bör ses som ett led i en romantisk idé.

Människans ökande möjlighet att påverka sin omgivning är dock inte alltid något bra, han varnar för hur harmonin kan störas. Ett exempel är fällningen av skogarnas största träd, en förlust av vilka han befarar vara irreparabel, i och med den långa tidsrymd som krävs för dess återväxt. Han pekar även på hur människan genom skogsbruket förändrar artsammansättningen, istället för en ny skog är det snarare örtväxter som tar över och blir den nya växtligheten. Han varnar även för utrotandet av djur- och växtarter som en följd av människans påverkan.⁹¹ Utrotandet av de stora däggdjuren ser han som en följd av en historisk inställning till de vilda djuren, att den var präglad av konflikt mellan människa och djur. Hur denna forntida inställning skiljer sig från den han ser i framtiden återkommer jag till senare. Han pekar på hur flera arter utrotats i hans egen tid, bland annat en sjökoart och flera fågelarter. Han pekar även på hur jagandet och slaktandet av insektsätande fåglar har lett till

⁹⁰ Ibid

⁹¹ Ibid, s. 518

ett ökat antal av de insekterna, vilket är ett led i den relation han menar finns mellan allt i naturen.⁹²

Människans destruktiva inverkan är däremot inte något han anser vara allmänrådande, utan det finns lika stora möjligheter för människan att förbättra naturen - ”Man molds into his own image the country which he inhabits”.⁹³ Som ett led i hans idé om naturen och människans ömsesidiga påverkan så menar han att människan antingen kan förstöra eller försköna beroende på sin egen karaktär och kunskap. Han gör skillnad mellan ett ”barbariskt” och ett intelligent system, där det första bedriver en rovdrift i naturen, den tar resurser utan att ge, till skillnad från det intelligenta systemet.⁹⁴ Människans destruktiva påverkan är dessutom självdestruktiv, den kan få så långtgående konsekvenser som civilisationers fall. Ett exempel på det menar han är Spaniens förfall, när de förstörde naturen och högg ned träden blev marken gul och förfulad – vilket även ledde till att människorna påverkades, när marken utarmades återföll människorna i barbari. Reclus ger några varningens ord mot denna sortens påverkan:

Mänsklighetens utveckling är på det mest intima sätt sammankopplad med den omgivande naturen. Det finns en outtalad harmoni mellan jorden och de folk den livnär, och när oförsiktiga samhällen riktar ett slag mot det som ger dess omgivning skönhet, slutar det alltid med att de ångrar sig.⁹⁵

När naturen förstörs menar Reclus även att det leder till en antipati mot den av människorna – när naturen blir förstörd och fientlig lär sig människan att hata den och blir sedan fientlig i sin tur.⁹⁶ Det kan sättas i relation till den historiska natursyn Worster beskriver, den kristna imperialistiska, Reclus gör här sin egen analys över natursynens utveckling och menar att den fientliga naturen är människoskapad.

Genomgående i beskrivningen av människans inverkan på naturen är att det sker i estetiska termer, det är när ett områdes skönhet försvinner som det är en destruktiv påverkan och det är istället genom att leva vackert och öka ett områdes skönhet som utvecklingen går framåt, vilket leder in till nästa avsnitt.

⁹² Ibid, s. 517

⁹³ Ibid, s. 522

⁹⁴ Ibid

⁹⁵ Reclus, *Om natursynen i moderna samhällen*, 2017 [1866], s. 184

⁹⁶ Ibid

3.2 Etiska och estetiska kvaliteter

Det vackra hos Reclus är inte endast en yttre utsmyckning, utan har mycket mer långtgående orsaker och konsekvenser. Som även Clark beskriver så är sammankopplandet av de etiska och estetiska kvaliteterna ett genomgående tema hos Reclus.⁹⁷ Reclus är övertygad om att människan vill leva i en vacker natur, och ett fult landskap är inte bara oönskvärt utan direkt skadligt för själen – ”[d]är jorden har förfulats, där all poesi har försvunnit från landskapet, utplånas fantasin, anden utarmas, rutinen och förslavandet bemäktigar sig själen och förbereder den för dvala och död.”⁹⁸ Han är även starkt kritisk mot djuravel och beskriver hur de domesticerade djuren ”have been systematically and methodically made ugly, weakened, deformed, and degraded in intelligence and moral worth.”⁹⁹ Hans kritik mot de domesticerade djuren syns även när han resonerar kring varför ingen domesticerar stengeten, ett socialt och ädelt djur som håller på att bli utrotat, men han avslutar med att det trots allt är bättre att dö än att leva som en slav.¹⁰⁰

Vad som istället är vackert är ju vad han då menar är de moraliskt riktiga handlingarna, målet med hans egen vegetarianism och vegetarianism i allmänhet är att ”make our existence as beautiful as possible, and, as best as we can, to adapt it to the aesthetic conditions of our environment.”¹⁰¹ Det är ett ställningstagande han sträcker till att omfatta även djur, vilket pekar mot ett mer biocentriskt förhållningssätt. Den mat han tycker är den bästa är den som ätits av de som lever enkla liv och som inte behöver så mycket kryddning eller tillagning, där den naturliga smaken inte behöver döljas, samt den som är en produkt av en växts eller ett djurs fortplantning. Det kan då vara ett frö eller ett ägg, något han menar representerar ett nytt liv, det har tagits utan dödande och gör människan till en brygga mellan två generationer. Som han avslutar sin essä *On vegetarianism*: ”*Omne vivum ex ovo*”¹⁰², allt levande kommer från ägget.

I samma linje använder han även estetiska begrepp för att beskriva moraliskt förkastliga handlingar, till exempel beskrivs vivisektion som en ”ful” handling. Vad som är viktigt för att något ska bli vackert är att se till de större perspektiven, han menar att det inte går att göra en i sig moraliskt förkastlig handling eller företeelse vacker, till exempel så jämför han den

⁹⁷ Clark 2013, s. 26

⁹⁸ Reclus, *Om natursynen i moderna samhällen*, 2017 [1866], s. 184

⁹⁹ Reclus, *On vegetarianism*, 2013 [1901], s. 158

¹⁰⁰ Reclus, *The history of a mountain*, 2017 [1881], s. 124

¹⁰¹ Reclus, *On vegetarianism*, 2013 [1901], s. 161

¹⁰² Ibid, s. 162, författarens kursivering

utsmyckning en slaktare gör av kött med någon som vill låta uppföra gotiska torn i ett förstört landskap – det räcker inte med ytliga förbättringar och utsmyckningar för att förändra dess kvalitet.¹⁰³

Vad som får människan att förstöra och förfula naturen är enligt Reclus dålig smak, något han menar beror på antingen fåfänga eller okunskap, snarare än någon elitistisk inställning man annars kan förknippa med idén om den goda smaken.¹⁰⁴ Han trycker därför på vikten av utbildning och att natursynen kan, och bör förbättras genom det, vilket diskuteras mer ingående i kap 3.5. Trots det menar han att utbildning ibland kan leda till skeva idéer kring vad som är vackert. Sådana idéer kan vara den av sentimentalitet inspirerade tyska trädgården, där trädgården dekoreras med gravmonument och andra liknande utsmyckningar, eller hur man i den kinesiska trädgårdskonsten har skapat dvärgvarianter av träd och även ägnat sig åt att ge dem geometriska former. Vad han räknar som bra smak är inte något han ger ett rakt svar på, det är snarare ett helt tankesätt där människan inte försöker utsmycka eller härma naturen utan istället harmonierar sina egna skapelser med den. De människor som har en större känsla för finess kan göra ett landskap vackert utan att förstöra det, de kan till och med öka dess skönhet.¹⁰⁵ Därigenom kan man se att han inte motsätter sig all form av mänsklig inblandning, utan menar bara att den måste vara ytterst väl underbyggd.

Förmågan att kunna påverka naturen på ett önskvärt sätt, för att förbättra dess skönhet, menar han är nödvändig för civilisationens framåtskridande. Den måste ske på ett naturligt sätt för att inte förstöra ”den jord som är deras hem”.¹⁰⁶ Medvetenheten kring och förmågan att kunna se det sköna menar han är relativt ny och beror på den ökade möjligheten att resa. När människor kan ta sig ut i världen och se och uppskatta de storslagna landskapen kommer de att se skönheten även i sina egna hemtrakter och förändra naturen med respekt. I och med det ökande resandet, som behandlas utförligare i kap 3.4, kommer alltså uppskattningen av det sköna att sprida sig, allt fler kommer bli medvetna om jordens skönhet.¹⁰⁷ Den viktigaste komponenten i att göra jorden vacker är dock den samhällsomvandling som han i enlighet med sin anarkism ser som nödvändig. Frånvaron av den förändringen kan man anta gör all annan ambition att göra jorden vacker till ren utsmyckning, jorden kommer aldrig vara sant vacker innan de målen uppnåtts:

¹⁰³ Ibid, s. 158

¹⁰⁴ Reclus, *The ocean, atmosphere and life*, 1873, s. 525

¹⁰⁵ Reclus, *Om natursynen i moderna samhällen*, 2017 [1866], s. 180

¹⁰⁶ Ibid

¹⁰⁷ Ibid

The features of the globe will never assume their perfect harmony until men are united in one league of justice and peace. Ere she can become truly beautiful, our "beneficent mother" must wait until her sons have all embraced as brothers, and have succeeded in establishing the grand federation of free nations.¹⁰⁸

3.3 Den vilda kontra den nyttiga naturen

Den människoskapande miljöförstörelsen menar han dock inte endast beror på okunskap och dålig smak utan han menar att även de ideal som sätter de mänskliga intressena främst, där naturens nytta ska maximeras till varje pris: "As long as this ideal is nothing else but the mere reclamation of ground for cultivation, every thing will be sacrificed to this point – the variety and originality of species, and all the beauty of vegetation".¹⁰⁹ Han ser det däremot som ofrånkomligt att utnyttjandet av jorden kommer att öka i framtiden, han förutsäger att den mänskliga påverkan snart kommer att ske på alla platser i naturen. Det jordbrukslandskap som breder ut sig beskriver han som en "tröstlös enformighet"¹¹⁰, på det sätt som naturen i realiteten exploateras är det oförenligt med naturens skönhet. I ett sådant här resonemang är Reclus nära bilden av den biocentriske romantiske tänkaren, med oviljan och avsmaken mot att använda naturen till instrumentella syften och ett sätt att se biologisk mångfald som innehållande ett egenvärde. Dock fortsätter han samma resonemang i en annan anda:

[W]hen the desire of obtaining productive crops from the earth is supplemented by that of adorning it and of giving to it all the splendor which art adds to nature; [...] no doubt it will succeed in materially modifying the vegetable world according to its desire, and in giving it, instead of its primitive originality, a new beauty which will respond to a sentiment of æsthetic taste.¹¹¹

Det finns alltså enligt Reclus inte bara möjligheter att minska människans negativa påverkan på naturen utan även att öka dess skönhet. Han ser till exempel hur man genom utdikning av träsk har möjliggjort för odling, eller genom bevattning förvandlat stenig mark till blomstrande ängsmark.¹¹² Det är alltså inte alla naturtyper som Reclus menar är värda att skydda och bevara, i en del fall innebär en övergång till odlingsmark en klar förbättring. Överlag är Reclus, som tidigare diskuterats, inte negativt inställd till en mänsklig påverkan på naturen utan det är enligt honom ett utslag av människans ökade möjlighet till agens som ett

¹⁰⁸ Reclus, *The ocean, atmosphere and life*, 1873, s. 530

¹⁰⁹ Ibid, s. 519

¹¹⁰ Reclus, *Om natursynen i moderna samhällen*, 2017 [1866], s. 184

¹¹¹ Reclus, *The ocean, atmosphere and life*, 1873, s. 519

¹¹² Reclus, *Om natursynen i moderna samhällen*, 2017 [1866], s. 184

led i en utvecklingsprocess. Han beskriver till exempel hur övergången till jordbruk i mänskliga samhällen innebar att hon först då kunde lämna ett varaktigt spår i naturen, vilket han ser som en positiv utveckling. Det är snarare denna påverkans utformning och omfattning han vill diskutera, och hur den kan ske på rätt sätt:

Lyckligtvis kan det sköna och det nyttiga förenas, och detta sker just i de länder där jordbrukstekniken är som mest avancerad, i England, i Lombardiet och i vissa delar av Schweiz, där brukar av marken vet hur de ska uppnå största möjliga avkastning samtidigt som de respekterar landskapens behag, eller till och med konstfullt utökar dess skönhet.¹¹³

Han sätter dock upp gränser för med vilka metoder en sådan påverkan får ske. När en vetenskapsman förstör naturen för att kunna undersöka den, och dessutom genom det plågar levande varelser ser han det som ytterst osympatiskt, han beskriver en avsmak för naturalisten som når fast levande fjärilar eller förstör myrstackar för att därigenom kunna räkna myrorna.¹¹⁴ Det är ett ställningstagande som kan tolkas som ett motstånd mot att reducera naturen till ett objekt för att studeras, att uppställa den i en artificiell, av människan bestämd ordning. Omformningen av naturen måste, som tidigare beskrivits, ske på ett moraliskt riktigt sätt för att resultatet ska vara vackert – det måste ske med förnuft så att jorden både kan behålla och även öka sin skönhet.

Reclus är även ytterst kritisk mot hur naturens skönhet kommersialiseras, hur de vackra landskapen, till exempel stränder, köps upp och monopoliseras. De bebyggs sedan med stugor och annat för att locka turister, byggnader som sedan förstör landskapet, och även turisterna är till skada i och med den nedskräpning orsakar. Det här blir ett lite underligt ställningstagande när det jämförs med hur viktigt han annars anser det vara för människor att komma ut i naturen, men han menar att dessa platser har förändrats i så hög grad att de inte längre är den verkliga och vackra naturen, utan den ”så kallade landsbygden”.¹¹⁵ Ett annat exempel på det är hur han kritiserar att tillgången till de vackra områdena blir beroende av att man betalar:

Entreprenörer arrenderar vattenfall, inhägnar dem med trästaket för att hindra icke-betalande resenärer från att njuta av det vilda vattnet, och omvandlar sedan, med reklamens hjälp, ljuset som speglas i de brutna smådropparna och vinden som virvlar genom skummet till sköna slantar.¹¹⁶

¹¹³ Ibid

¹¹⁴ Reclus, *On vegetarianism*, 2013 [1901], s. 162

¹¹⁵ Reclus, *Om natursynen i moderna samhällen*, 2017 [1866], s. 183

¹¹⁶ Ibid

Den natur som är påverkad av människan beskrivs ofta av Reclus i negativa ordalag, till exempel diskuterar han slättlandskapets och åkrarnas ”monotoni”, som han menar har blivit förstört av människans arbete, vilket står i kontrast till bergen som innehavande en ”jungfrulig skönhet”.¹¹⁷ Hans upphöjande av den vilda naturen, och särskilt bergen som symbol för detta vilda, syns tydligt i *Om natursynen i moderna samhällen*, där han ingående beskriver bergens skönhet samt den positiva effekt det har på människan att vistas där. Han vill med artikeln behandla den ökande alpinismen och det växande intresset för bergen, vilket när det ses i samband med den romantiska erans vurm för Alperna och den vilda naturen kan ses, åtminstone ämnesmässigt, som en del av en romantisk idétradition.

Precis som han skriver om människans ökande exploatering genom utbredningen av jordbruksmark så ser han även utforskandet av bergen som ett led i en sådan erövring av geografien och jordens yta. Hos bergsklättrarna och alpinistklubbarna är målet att inte lämna ett enda berg eller en enda dal oupptäckt. Deras bedrifter kommer att ses som en ny *Iliaden*, där bergsbestigarna betraktas som hjältar och erövringen av Alperna kommer berättas om på samma sätt som man tidigare beskrivit krigares bedrifter. Däremot kritiserar Reclus den fåfänga som han menar driver många bergsklättrare, där de endast gör det för att göra andra avundsjuka och för att själva bli berömda.¹¹⁸ Det är snarare som ett självförverkligande han vill se bergsklättringen, där människan ges möjlighet att pröva sig själv och sina egna begränsningar. Han menar därför att de önskvärda känslor en bergsklättrare ska känna är

glädjen över att, trots sin litenhet, i kraft av sin intelligens och vilja kunna triumfera över de hinder som stod i vägen för henne; hon gläder sig inte bara över att besegra berget självt och över att utropa sig till erövrare av denna formidabla topp.¹¹⁹

Även när det kommer till den vilda naturen talar alltså Reclus om det som något som ska besegras och erövrats, människans kan genom detta pröva sig själv mot, och vinna över naturen. Den stora kärlek han har till bergen till trots, ger han ändå uttryck för modernitetens imperialistiska attityd till naturen. Hans uttalanden om erövring och bergsklättrarna som de nya hjältarna kan även ses i ett mildare ljus, att det snarare är hans ambition att byta ut mer brutala former av erövring mot en vördnad för naturen. Just bergsklättring menar han är en oskyldig variant av erövring jämfört med många andra. Han jämför till exempel bergsklättrarens prövning av sig själv med jägarens, där bägge aktiviteterna ger en

¹¹⁷ Ibid, s. 177

¹¹⁸ Ibid, s. 178–179

¹¹⁹ Ibid, s. 178

tillfredsställelse av att ha åstadkommit något efter stor möda, men till skillnad från jägaren så riskerar bergsklättraren bara sitt eget liv, ”he has kept his hands unstained”.¹²⁰

Reclus tillskriver Rousseau benämningen som den förste att identifiera den glädje människan känner över att befinna sig i den vilda naturen, den förste att på det sättet se de storslagna landskapens skönhet. Däremot anmärker han att Rousseau till skillnad från sin samtids bergsklättrare faktiskt aldrig själv gav sig ut i det vilda utan stannade kvar vid foten av bergen, i jordbrukslandskapet, och han verkar därför mena att det skett en utveckling även från Rousseaus tid, på vilket sätt människan ser sig ha möjlighet att ta del av den vilda naturen. Dessutom beskriver han Rousseau som en misantrop, som avskydde minsta spår av människan, en benämning som gör att man kan ana att Reclus distanserar sig från en sådan aversion mot allt mänskenskap.¹²¹

3.4 Utveckling, framsteg och teknik

Enligt Reclus är det bortom allt tvivel att det både har skett ett framsteg i historien, att mänskligheten har förbättrats. Han kritiserar den form av historiesyn Ranke företräder, som menar att mänsklighetens historia är uppbyggd av successiva perioder som inte kan jämföras och att man därför inte kan tala om någon förbättring. Reclus beskriver även hur många som i hans samtid talar om människans nedgång, att mänsklighetens historia är en av förfall, vilket han även det kritiserar starkt. En sådan historiesyn menar han upprätthålls av de institutioner som har ett intresse att bevara systemet i sin rådande form, i och med att de då kan hävda att varje förändring nödvändigtvis måste innebära ett steg närmre förfallet och barbari. Han identifierar sin egen tid som instabil, vilket han menar gör att människor gärna letar i det förflutna efter lösningar.¹²²

När det kommer till den urbaniseringsvåg som var under debatt i Reclus samtid så har Reclus en starkt positiv inställning, han ser utvecklingen som en del av det stora framsteget och benämner alla de som skräms över med vilken fart städerna växer som pessimister. Han menar att utvecklingen mot större städer är ostoppar i och med att när de egendomslösa bönderna får större finansiella möjligheter så kommer de välja den frihet och möjlighet som staden ger. Han tycks mena att det är mer naturligt för människor att bo i städer. Han ger som

¹²⁰ Reclus, *The history of a mountain*, 2017 [1881], s. 186

¹²¹ Reclus, *Om natursynen i moderna samhällen*, 2017 [1866], s. 179

¹²² Reclus, *The Progress of Mankind*, 1896, s. 761–763

ett exempel att människor i nyskapade kolonier ofta väljer att organisera samhället så att det i högre grad utgår från staden. I dessa samhällen finns det även ett visst synsätt som gör staden till den stora gemensamma punkten, där även bonden tänker i förhållande till staden, och landsbygden i princip blir en förort till den. Vad som skiljer de moderna och den gamla tidens städer är de kommunikationer som finns, och vilken hastighet de har. Därigenom kan fler varor transporteras till städerna, men det har även stor del i hur lätt det är för människor att flytta dit. I och med att människan blir mindre och mindre bunden vid marken när rörligheten ökar beskriver Reclus hon genom denna process allt mer som blivande en nomad. Just nomad är ett begrepp som han återkommer till för att beskriva den moderna inställningen till naturen, där människan kan frigöra sig från den plats där hon är född och i och med det blir friare och kan ge sig av vart hon vill. Han ser som sagt den här utvecklingen som starkt positiv och ser framför sig en utveckling där de som fortfarande lever i jordbrukssamhällen kan ”frigöra sig från den jordkoka de varit förslavade under”.¹²³ Staden symboliserar för Reclus i princip alltid något bra, den står för en vad han menar nödvändig intellektuell utveckling, sammankopplad med det stora framsteget. Fenomenet skulle kunna placeras in i den kategorin som Hornborg kallar ”likformighet” (se not 75), att människors platsbundna egenskaper försvinner och att alla förväntas vara utbytbara, vilket här placerar Reclus i moderniteten snarare än i romantikens vilja att komma närmre naturen.

Han är medveten om städernas olika problem, då han exempelvis tar upp den dåliga luften som gör dödligheten i städerna skyhögt, och pekar även på att städerna är beroende av invandring för att inte minska i befolkningsantal. Det är också i städerna som de allra mest utsatta människorna finns, de som lever i hunger och fullständig misär – de människorna har hamnat långt under de som han räknar som okunniga ute i naturen. Annars så menar han att även de som dör i förtid i städerna och inte haft möjlighet att uppfylla sina drömmar om ett bättre liv, även de har haft möjlighet att utvecklas intellektuellt och bidrar därmed till framsteg för hela samhället.¹²⁴

När det kommer till frågan om den tekniska utvecklingen är Reclus i princip odelat positiv, och han ser framför sig hur den utvecklingen fortsatt kommer att öka, den som redan skett kommer inte vara någonting i jämförelse mot den som kommer att ske i framtiden. Han ser framför sig hur man genom tekniken kommer kunna tämja och utnyttja naturens krafter, använda kraften som finns i orkaner till sin egen nytta och göra vulkaner ofarliga.¹²⁵ Även

¹²³ Reclus, *Om natursynen i moderna samhällen*, 2017 [1866], s. 180–182

¹²⁴ *Ibid*, s. 182

¹²⁵ Reclus, *The ocean, atmosphere and life*, 1873, s. 504

människans omformning av naturen har när det kommer till möjligheten till framsteg endast positiva konsekvenser, han ser hur människan kommer kunna att bokstavligen flytta berg, något han pekar på till viss del redan har börjat på platser där man i stor skala flyttar jord och berg för att därigenom utöka sin jordbruksmark.¹²⁶ Ju mer människan lär sig, desto mer kommer hon också att kunna påverka naturen, han beskriver det som att människans vilja i och med framstegen kommer att i ännu högre grad manifesteras sig mot naturen.¹²⁷ Att utnyttja naturen menar han är ett led i framstegsprocessen: ”every resource will be utilized, and man’s life will thus find itself prolonged by every hour gained by his efforts, while his possessions are increased by all the treasures snatched from the earth.”¹²⁸ Men så fortsätter han: ”But, like everything human, this progress brings with it corresponding abuses; sometimes we should be on the point of cursing it, as formerly speech, writing, books, and even thoughts were cursed.”¹²⁹ Framstegstanken är alltså inget som står över all kritik, framsteget kan i vissa fall föra med sig negativa följder.

I och med människans intellektuella framsteg pekar han på de möjligheter som finns för vetenskapen. Han menar att det nu har öppnats upp en möjlighet för henne att nå djupare i sin analys av företeelser och se fler samband dem emellan. Med sin ökade förmåga menar han att människan nu kan våga sig på de stora syntesterna – ”comparing the formation of a grain of sand with that of the whole solar system, and the universe in its immensity”.¹³⁰ Det här kan liknas vid romantikens önskan att se samband mellan olika nivåer i naturen. Han talar även om förhållandet mellan det lilla och det stora när han talar om mänsklighetens utveckling och liknar den vid utvecklingen av liv i stort: ”One might compare this human evolution to the whole of the evolution of living being, from cellular aggregations and little distinct colonies, such as the salpas who float like ribbons in the sea.”¹³¹ Hans vetenskapssyn kan i och med det sägas försöka ha universellt grepp, där han optimistiskt pekar på möjligheterna för vetenskapen att ge ett helhetsperspektiv på hela världen.

I och med de stora framsteg som skett menar Reclus att människan nu bör vara redo att ta tag i de stora problemen vad gäller hennes existens. Ett av de stora framstegsprojekten, erövrandet av jorden, menar han i princip är avklarat, det är istället de interna problemen i samhället som måste lösas. Det viktigaste av dessa problem menar han är tillgången till bröd

¹²⁶ Reclus, *The history of a mountain*, 2017 [1881], s. 190

¹²⁷ Ibid, s. 192

¹²⁸ Ibid, s. 190–191

¹²⁹ Ibid, s. 191

¹³⁰ Reclus, *The Progress of Mankind*, 1896, s. 778

¹³¹ Ibid, s. 765

för alla, att det ska finnas en matproduktion och en fördelning av den produktionen som täcker samhällets behov. Det andra problemet är utbildning – han ser det som centralt att alla unga får möjlighet att utvecklas intellektuellt.¹³² När dessa två ideal är uppfyllts kan man gå vidare och försöka uppnå ett tredje – att återerövra de egenskaper som har förlorats i framstegsprocessen. Han har stora planer för vad som är möjligt i en sådan återerövring, han ser det som en möjlighet att återigen kunna använda kroppsdelar som har förtvinat under utvecklingens gång, till exempel muskler som har förlorat sin styrka och flexibilitet. Han anser att det både är möjligt och av yttersta vikt att få tillbaka den fysiska styrkan och andra fysiska egenskaper.¹³³

Reclus menar att det finns de som blivit allt för inspirerade av de ”primitiva” folkens enkla liv, vilket är hans benämning på ursprungsbefolkningar med en traditionell livsföring, och som därför vill höja upp dem och se dem som högre stående. Som exempel på det tar han upp Diderot och Rousseau, som ville att människan skulle återvända till naturen för att därigenom gå tillbaka till en slags guldålder som är inspirerad både av antikens samhälle och ursprungsbefolkningars livsföring.¹³⁴ Reclus framför i sin beskrivning av andra folk åsikter som är svåra för en modern människa att svälja då han menar att det finns olika grader av utveckling hos olika folk. Han talar dock inte om den här utvecklingen i termer av raser, utan menar snarare att det finns en utvecklingslinje i alla samhällen men att de befinner sig på olika stadier i utvecklingen. Det högst utvecklade samhället är då enligt honom den västerländska civilisationen. Han menar att det finns en essentiell skillnad mellan den, med dess komplexitet, där olika folkgrupper är i kontakt och blandade med varandra, och de samhällen som har en enklare uppbyggnad. Däremot finns det en mängd kvaliteter som han menar att dessa människor har som den västerländska människan har förlorat. Han tycker att de lever ett mer harmoniskt liv och att de ofta har en väl utbredd känsla för rättvisa, de är även mycket lyckligare och kan uppskatta livet på ett mer uppriktigt sätt än den moderna människan.¹³⁵ Många av dessa samhällen, men inte alla, har en mer utvecklad moral, överlägsen den västerländska, men Reclus menar att det inte finns samma intellektuella självinsikt som han menar att de västerländska samhällenas befolkning har uppnått.¹³⁶

Trots att han återkommande diskuterar vikten av förnuftet och intellektuell utveckling ser han den inte endast som ett framsteg utan menar att en endast intellektuell utveckling utan

¹³² Ibid, s. 778–779

¹³³ Ibid, s. 780

¹³⁴ Ibid, s. 763

¹³⁵ Ibid, s. 765

¹³⁶ Ibid, s. 769

motsvarande utveckling av andra kvaliteter kan vara ett hot. Det är nödvändigt för människan att samtidigt som hon utvecklas intellektuellt även vinna tillbaka de fysiska förmågor hon förlorat, att hindra den fysiska nedgången, för att hindra dagen då ”he will be only an enormous brain”.¹³⁷ Den här inställningen skiljer Reclus från en renodlad framstegstänkare i modernitetens anda, han tror som sagt på framsteget, men han är inte fångad av ”modernitetens trolldomsglans” där de tekniska landvinningarna ska lösa alla problem. Det finns även en viss grad av kulturkritik hos Reclus, vissa delar av samhället och kulturen speglar inte alls hans bild av framsteget utan han menar att det representerar istället en tillbakagång. En del av människans bekymmer är

the result of our being shut up in houses, and of our absurd costume, which prevents cutaneous transpiration, the action of flight and the air upon the skin, and the free development of the members of the body, often cramped and twisted, and even crippled and maimed, by shoes and corsets.¹³⁸

De här delarna av kulturen hindrar människan från en nära relation till naturen, vilket även det är en egenskap som han ser som överlägsen hos den ”primitiva” människan. Han beskriver hur dessa folk har upprätthållit en direkt förbindelse med den natur av vilken alla människor är en produkt, till skillnad från den västerländska människan som han menar är instängd i ett artificiellt liv.¹³⁹ Även avståndet till djuren menar han har blivit större i och med det mänskliga samhällets utveckling, han pekar på att de i många samhällen ses som bröder och kan till och med ha en roll i politiska system, medan han menar att hans eget samhälle styrs av en vilja att underkua dem.¹⁴⁰ Det sätt han menar att det här kan rättas till på är dock genom en intellektuell utveckling och inte genom en återgång till ett tidigare stadium. I och med de vetenskapliga framstegen menar han att människan, i och med att hon känner till naturen och dess processer mer ingående, så blir det sambandet till och med mer intimt än det tidigare varit – människan kan genom detta vinna tillbaka vad hon förlorat.¹⁴¹

Reclus ser den ökande turismen, som tidigare behandlats, som ett sätt för människan att återknyta kontakten med den natur hon blivit alienerad från. Han ser de ökande kommunikationsmöjligheterna som en ny möjlighet för människor att ta sig ut i naturen – en stadsbo kan genom det samtidigt vara en lantbo.¹⁴² Han ser därför framför sig en tid när det

¹³⁷ Ibid, s. 780

¹³⁸ Ibid, s. 781

¹³⁹ Ibid, s. 770

¹⁴⁰ Reclus, *The extended family*, 2013 [1897], s. 133–134

¹⁴¹ Reclus, *The Progress of Mankind*, 1896, s. 782

¹⁴² Reclus, *Om natursynen i moderna samhällen*, 2017 [1866], s. 183

inte bara är bergsklättrarna som kommer att kunna besöka bergen och ta del av den goda inverkan de har på människan. De kommer istället att bli tillgängliggjorda för alla, även de sjuka och svaga, genom lättframkomliga stigar och även körbara vägar: ”Every point of the earth will become accessible to the sick and the delicate”.¹⁴³ Han tänker sig även att gruvor ska anläggas i berget för att visa dessa besökare dess uppbyggnad.¹⁴⁴ Här uttrycker han näst intill motsatta åsikter mot vad han tidigare framförde vad gällde entreprenörers utbyggnad och privatiseringens påverkan av den vilda naturen. En skillnad är dock att han här talar om en ökad tillgång till bergslandskapet för de svaga i samhället medan hans tidigare resonemang snarare byggde på en avskärmning av dem, där de var tillgängliga endast för de som kunde betala för sig.

3.5 Utbildning, förnuft och frihet

Reclus menar att en människas natursyn kan och bör förfinas genom utbildning, liksom hur människor kan lära sig att uppskatta konst så menar han att hon även kan lära sig att uppskatta naturen. Han menar att de bönder i hans egen kultur som lever i vackra omgivningar oftast är omedvetna om skönheten i det landskap där de bor och brukar marken, de ser bara nyttan och hur landskapet kan brukas. Till och med bergsbon, som bor i de berg som Reclus så gärna upphöjer, ser inte skönheten i bergen utan ser endast den svårbrukade jorden och längtar därför till det produktiva jordbrukslandskapet och slätten. Det är först när dessa människor har lösgjort sig från sin mark och gett sig iväg till andra platser och sett skönheten där som de även kan uppskatta skönheten i sin egen hembygd. Resandet blir i Reclus idéer en del av den utbildning han ser som nödvändig. Utbildning kommer även att leda till en djupare kärlek för naturen medan den rutin och slaveri som han menar att många människor lever i kan förstöra en sådan kärlek, men vetenskap och frihet kan väcka den till liv.¹⁴⁵

Precis som han talar om vikten av utbildning för alla människor så ser Reclus människan som en utbildare av djuren, men att det är ett uppdrag som gått snett och människan har därigenom svikit djuren. Han kritiserar aveln av djur där t ex kor blir förvandlande till varelser som är helt odugliga för allt annat än att producera mat, den är endast en ”enormous ambulatory mass”.¹⁴⁶ Reclus utbrister till följd av det här: ”This is how

¹⁴³ Reclus, *The history of a mountain*, 2017 [1881], s. 190

¹⁴⁴ Ibid, s. 188

¹⁴⁵ Reclus, *Om natursynen i moderna samhällen*, 2017 [1866], s. 180

¹⁴⁶ Reclus, *On vegetarianism*, 2013 [1901], s. 158

man carries out his mission as educator in relation to his animal brethren!”¹⁴⁷ Han menar att människan formar djuren efter sitt eget beteende, i fallet med köttproduktion har det lett till en tillbakagång i utvecklingen hos djuret. Människan även kan dock även ha en positiv inverkan på djur, där han tar upp de husdjur hon har och som hon skapar en nära relation till som ett sådant exempel. Just utvecklingen av relationen till djuren har en viktig plats i hans vision för framtiden. I och med den ökade medvetenheten och de intellektuella framstegen menar han att forskning kommer visa hur nära djuren människan står, och människan kommer att se allt det goda som finns i djur. Han ser framför sig att sökandet efter vänskap kommer bli överordnat sökandet efter materiellt välstånd i framtiden, något som då även gäller djurvärlden, människan kommer att göra djuren till sina ”true companions”.¹⁴⁸

De människor som enligt Reclus redan har den här inställningen är vegetarianerna. Istället för att se fysisk styrka och förtryckandet som sitt ideal så vill de istället se de band som skapas mellan människa och djur till följd av vänlighet. Han menar att man tidigare i historien sett hur identifikationen och bandet mellan olika människor växt sig större. Den utvecklingen föreställer han sig är vad som fick människan att gå från ett tidigare stadium av kannibalism till dagens läge, och att det i framtiden även kommer att utvidgas så att alla människor ser sitt band till djuren.¹⁴⁹ Man kan säga att han ser den här förändringen som en del i en framstegsprocess där människans omtanke om djur utgör nästa steg.

Det är dock inte helt lätt för en människa att ändra sin inställning till djuren, Reclus pekar på hur hela samhället från en människas barnsben samarbetar för att göra dess medkänsla mindre i förhållande till djuren. De relationer som människor lyckas skapa med djur blir sedan söndertrasade, han beskriver en incident från hans ungdom där en skrikande gris slaktades tvärt emot vad den kvinna som hade fött upp grisen ville. Hennes ovilja att, med Reclus ord, mörda sin vän stod mot hela den inställning i samhället som pekar ut en sådan handling som rättvis och förnuftig. Han nämner även slakthuskvarteren *Porcopolis* i USA och de handlingar som utförs där beskriver han som skräckinjagande massakrer, men att en sådan handling är nödvändig för den mat de flesta äter varje dag. För att en människa ska klara av att utföra detta menar han att det krävs en påtryckning från alla delar av samhället för att göra dess karaktär hårdare.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Ibid

¹⁴⁸ Reclus, *The extended family*, 2013 [1897], s. 136

¹⁴⁹ Reclus, *On vegetarianism*, 2013 [1901], s. 160

¹⁵⁰ Ibid, s. 157–158

Den här formen av påtryckning har dessutom andra konsekvenser, Reclus anser att det även påverkar den enskilda människan och dess relationer. Förtrycket mot djur lär människan hur hon ska förtrycka andra, han menar att köttätandet brutaliserar henne och gör henne mer benägen att vara grym mot andra människor. Han anser att det annars skulle vara omöjligt att förstå de brutala övergrepp som begås av människor i krig, han pekar på hur blodiga kroppar ser likadana ut oavsett om det är djur eller människa, och menar att dödandet av djur underlättar dödandet av människan.¹⁵¹

Även inom Reclus beskrivning av relationerna inom det mänskliga samhället kan man se liknande resonemang kring hur människan uppfostras och utbildas till förtryckare. Han menar att det är själva systemet som gör att människor utnyttjar varandra, dess uppfostran gör att de blir låsta i sitt sätt att vara. Han ger som exempel hur en ung arvinge under den feodala tiden, även om personen ursprungligen har en mild och vänlig karaktär, i egenskap av sin position kommer att se sin egen relation till andra på ett visst sätt. För hur, menar Reclus, skulle han kunna göra något annat när han kan ”saying to himself, of those badly clothed beings whom he saw moving about below, ’If I wish it, all these men are food for my sword!’ ” Det här tankesättet, relationerna mellan bönderna och dess härskare under den feodala tiden, menar han dock har försvunnit som ett led i framstegsprocessen. Däremot ger han exempel på hur liknande företeelser påverkar människor även i hans samtid. Han beskriver hur en poet som fick möjlighet att sitta i en kungs tron omedelbart blev fångad av känslan av makt, och utbrast ” ’Ah! I am a king now; I will crush you!’ ”¹⁵²

Det här kan tolkas i samband med hur Reclus menar att människan måste göra sig fria från inflytandet av auktoriteter och att människan därigenom kan frigöras från det förtryckande systemet. Reclus uttrycker denna frigörelse i samband med en beskrivning av de idéer människan har kring de gudomar och andar som bor i bergen, där hans egna ideal lyser igenom:

How much more touching, much more beautiful, is that legend of the three Switzers who also awaiting daybreak in the depths of a lofty mountain of the old cantons! [...] They, too, sleep – they dream. But it is not of glory that they are thinking; it is of liberty – not only of Swiss liberty, but that of all mankind. From time to time one will go forth to look upon the world of lakes and plains, yet sadly he returns to his companions. ’Not yet!’ sighs he. The great day of deliverance is not come. Evers slaves, the people have not ceased to worship their masters’ hats.¹⁵³

¹⁵¹ Ibid, s. 158–159

¹⁵² Reclus, *The history of a mountain*, 2017 [1881], s. 185

¹⁵³ Ibid, s. 183

Däremot ser Reclus framför sig en ljus framtid – han uttrycker tydliga emancipationsidéer kring hur människan kommer bli fri från de förtryckande krafterna.

Let us wait, however, wait with confidence; the day will come; the gods will pass away, bearing with them the cortéges of kings, their melancholy representatives upon earth. Man is slowly learning to speak the language of liberty; he will also learn to practise its customs.¹⁵⁴

Tekniken spelar enligt Reclus en viktig roll för att göra människan fri. Han tar upp telegrafens som exempel vilken han menar gjort människans frihet oberoende av tid och rum, det blir en större tankens frihet. Den ger dessutom större möjlighet för mänskligheten att enas i ett enda stort broderskap. Han verkar anse att tekniken i sig bär fred med sig och han pekar på hur det första meddelandet som skickades över Atlanten med telegraf bar just förhoppningen om fred. Däremot pekar han på att fallet inte är så idag, men att möjligheterna för teknisk utveckling kommer att öka än mer när människorna istället för att bekämpa varandra istället samarbetar. Det är då människan, genom sin kunskap om naturen samt den industriella kapaciteten, helt kommer att kunna omorganisera jorden.¹⁵⁵

Det sker enligt Reclus en kollektiv utbildning inom de västerländska samhällena. Till följd av utbytet av kunskap och kultur kan ingen längre vara okunnig om skönheten i naturen, i synnerhet bergens skönhet. Den här kunskapen kommer dessutom att sprida sig än mer i och med att det blir lättare att resa, till följd av de förbättrade kommunikationerna som tidigare beskrivits, och fler kan ta sig ut till de vackra platserna.¹⁵⁶ Han är som sagt inte odelat positivt inställd till den moderna kulturen, där han menar att mycket av det som ses som framsteg istället är banaliteter. Han menar att många människor inser just det och därför söker sig till de vackra landskapen. Han ser studiet av naturen som direkt nödvändigt för att människan ska bli fullständig, för att hon ska kunna få alla de enligt honom önskvärda egenskaperna.¹⁵⁷ Han slår inte på den lilla trumman när han menar att människans utbildning i relation till naturen kommer att vara ett sätt för mänskligheten att undvika förfallet:

Under de grekiska republikernas storhetstid föresatte sig hellenerna ingenting mindre än att göra sina barn till hjältar genom behag, styrka och mod. De moderna samhällena kan också, genom att hos de unga generationerna väcka alla livskraftiga egenskaper, genom att leda dem mot naturen och sätta dem i kontakt med dem, försäkra sig mot förfall och en förnyelse av släktet.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Ibid, s. 184

¹⁵⁵ Reclus, *The ocean, atmosphere and life*, 1873, s. 504–505

¹⁵⁶ Reclus, *Om natursynen i moderna samhällena*, 2017 [1866], s. 179–180

¹⁵⁷ Ibid, s. 184

¹⁵⁸ Ibid, s. 185

Utbildningen kring vad som är vackert och den därpå följande rörelsen i samhället bort från den dåliga smaken och mot den bra är en förändring Reclus ser som en del av den mänskliga framstegsprocessen. Han menar att människan i och med det inte bara har blivit medveten om att det inte bara är hennes personliga intressen som räknas utan även de runt omkring henne, som Reclus gärna återkommer till så är ett framsteg inte ett framsteg om det inte delas av alla. Människans både möjlighet och ansvar att förbättra jorden beskriver han så här:

He will not only know, in his position as an agriculturalist and a manufacturer, how to utilize the products and forces of the globe, but he will also learn with an artistic eye to give an additional grace and majesty to the scenery which is most charming. Having become "the conscience of the earth" by that very fact, man assumes responsibility as regards the harmony and beauty of nature around him.¹⁵⁹

Även om ett begrepp som "jordens medvetande" är helt klart romantiskt är det dock inte självklart att Reclus använder det i det sammanhanget. I och med att han ser det som en följd av människans ökade intellektuella kapacitet kan det på det sättet ses som en del i upplysningsprojektet. Däremot var det som sagt för att beskriva människan som en del av naturen som romantikerna talade om människan som jordens medvetande, vilket ju även Reclus för fram och som därför talar för att han menar det i den romantiska betydelsen.

4. Slutsatser och diskussion

Det är på ett sätt så självklart att det knappt behöver sägas: Reclus är ett barn av sin tid och många av hans idéer kring framsteg, förnuft och vetenskap är synonyma med de som var dominerande under slutet av 1800-talet kring moderniteten och upplysningsprojektet. När det kommer till just framstegstanken är han en i princip oreserverad anhängare av idén om det mänskliga framsteget. De invändningar han gör är snarare mot områden vissa anser vara en del av framsteget, men som han menar innebär oetiska handlingar. Han ser därför inte de handlingarna som en del i att föra utvecklingen framåt utan snarare som att de leder till en regression.

Som en del av Reclus syn på framsteget förkastar han den idé om en guldålder man haft under romantiken. Han ser istället historien som en rörelse från ett barbariskt tillstånd till ett

¹⁵⁹ Reclus, *The ocean, atmosphere and life*, 1873, s. 526

civiliserat, ett exempel på det är hur han verkar mena att kannibalism tidigare varit utbredd men att människan sedan har lämnat det bakom sig. Det finns enligt honom inte några tvivel på att människan har utvecklats och att den kultur han själv lever i är den som nått längst i denna process. Han pekar visserligen på en mängd önskvärda egenskaper som andra folk och kulturer har, men skillnaden mot till exempel Rousseau är att han tänker sig att de egenskaperna kan återerövas genom förnuftets och intellektets utveckling. Han talar därför inte om den essentiella närhet till naturen som romantikerna ville nå, han menar att den närhet som vetenskapligt kunnande kan ge är om inte lika bra så till och med bättre. Däremot pekar det faktum att Reclus tar upp temat alienation från naturen mot den romantiska eran. Det temat syns även i hur han talar om vikten av en nära relation till naturen, på samma sätt som romantiken pratade om naturens läkande kraft så ser han naturen som nödvändig för att skapa en fullständig människa. Även hans harmonibegrepp kan ses som en förlängning på romantikens betoning på naturens jämvikt, även om han som sagt menar att harmonin anpassas och förändras när den utsätts för störningar. En ytterligare skillnad mot Rousseau är hur Reclus inte anser att samhället förstör den goda smaken mer än i undantagsfall, utan det är istället genom samhället och dess utveckling människan kan utbildas kring vad god smak är.

Vad man kan säga är utmärkande för Reclus är att han alltid ser även till de kvalitativa delarna av människans förändringar. Han är inte entydigt för eller emot en mänsklig påverkan i ett landskap utan det handlar om vad en sådan förändring gör med platsen, om den blir mer eller mindre estetiskt tilltalande. Han ställer sig på det sättet mitt emellan romantiken och moderniteten, där den ena vill upphöja den vilda och orörda naturen och den andra endast ser den som en resurs att utnyttja. I och med att han ser olika naturtyper som innehållande olika mycket skönhet och därför i olika behov av mänsklig förbättring kan han inte heller sägas ha en biocentrisk hållning. Han är ändå tydlig med att han menar att vissa landskap behöver skyddas så att de kan behålla sin skönhet, och frågan blir då vilka det är. Man kan tolka honom som att han vill att människan när hon fått den goda smaken, som framsteget kommer ge henne, kommer att kunna identifiera vilka landskap som är viktiga och därför även kunna skydda dem. Människan kan då åka dit för att ta del av det vackra landskapet medan det nyttjande av naturen han ser som nödvändigt sker på en annan plats. Det här är en hållning som inte helt följer idealet kring den orörda naturen men inte heller helt böjer sig för den herraväldestanke om erövring som moderniteten för med sig.

Man kan diskutera hur mycket av Reclus uttryck kring andra folk är en del av hans egna åsikter och hur mycket de beror på att 1800-talets begreppsvärld lyser igenom. Mot bakgrund av hans ovilja att förtrycka och hans betoning på släktskap och vänlighet så är det lätt att vilja

se honom som någon som rörde sig med ett språk han egentligen inte trivdes med. Man måste ändå se att även om man bortser från hans användande av begrepp som ”primitiv” så uttrycker han tydligt hur han menar att olika folk är i olika stadier av utveckling, och rangordnar gärna även dessa mellan varandra. Det skulle därför vara intressant att jämföra honom med andra 1800-talstänkare och se hur han står gentemot dem. Jag har inte haft möjlighet att fördjupa mig i den aspekten av hans idéer, men det skulle vara ett möjligt ämne för en framtida undersökning.

Ett av de teman som finns hos Reclus är anpassning till naturen. Målet med de vetenskapliga framstegen är enligt honom inte att de ska möjliggöra för en ökad exploatering av naturen, utan han vill att de och kunskapen om naturlagarna ska leda till att människan kan anpassa sig efter dem. Han ser människans ökade förmåga att utöva sin agens gentemot naturen som en positiv följd av utvecklingen. I och med den möjligheten tillsammans med människans intellektuella utveckling ser han även hur hon får ett större ansvar – när hon har blivit jordens medvetande är det hon som ska se till att naturen fortsatt kan behålla sin skönhet.

De kopplingar Reclus har till upplysningsprojektet och dess idéer om emancipation är tydliga. Det är genom hela hans texter och resonemang tydligt att det är genom ökade kunskaper människan ska bli fri, både så att hon ska kunna använda naturens krafter och nyttja den på bästa sätt, men även så att hon genom det ska kunna se sin nära koppling till naturen. Han uttrycker idéer som har tydliga likheter med Benhabibs definition av upplysningsprojektet där det vetenskapliga framsteget kommer förenas med människans frihet och lycka, vilket syns i och med att han menar att det är genom vetenskapliga framsteg människan kommer både få en närmre och mer äkta koppling till naturen samt att vetenskapliga framsteg kommer vara ett viktigt led i utvecklingen mot fred. Förbättrad teknik, specifikt förbättrade kommunikationer, är centralt för den utveckling Reclus ser i framtiden där människans utbildning genom fler resor spelar en stor roll. Hans upplysningsidéer är dock mindre tydliga, det är svårare att se var de börjar och romantiska idéer tar vid, när de ställs emot de idéer han samtidigt för fram kring ömsesidigt beroende samt dess koppling till människan som jordens medvetande. Som jag tidigare gått in på så kopplar han ihop upplysningsprojektets förnuftsframsteg med dessa två romantiska teman, där både kopplingen till naturen samt människans roll som jordens medvetande ska nås genom intellektuell utveckling.

Är Reclus då mest inspirerad av romantiken eller moderniteten? Kort sagt är han inspirerad av båda idéströmningarna, olika delar av dem syns i olika delar av hans verk. Jag

vill ändå säga att han snarare kan klassificeras under moderniteten, men att han i ett par områden stäcker sig ut till andra, romantiska, idéer. I och med betoningen som han gör på framsteg, förnuft och frihet, och även i att när han tar upp typiskt romantiska teman gör han det med visst fortsatt fokus på upplysningsidéerna, menar jag att de är de mest framträdande hos honom. Att så är fallet är inte underligt med tanke på att det var den tid han levde i, det skulle snarare vara motsatsen som förvånade. Däremot är det inte sagt att de romantiska influenserna i hans verk inte finns, det är snarare att han har just spår av dem som gör honom intressant och skiljer ut honom från renodlade modernistiska tänkare.

Just det faktum att man kan se flera idéströmningar hos Reclus tror jag är vad som gör honom så pass relevant idag. Han kan utan att hävda att människan måste gå tillbaka till ett förindustriellt eller forntida tillstånd ändå se hur människan kan dra nytta av naturen – inom vissa ramar. Han är alltid medveten om till de begränsningar och det ansvar en förändring av naturen kräver, och han går dessutom bortom enbart mätbara faktorer och ser till landskapets och naturens kvalitativa egenskaper. Jag ser därför inte att intresset för honom kommer att minska, utan jag tror att allt fler kommer få upp ögonen för hans texter när man ser till de fortfarande nya infallsvinklar han kan ge kring hur människan bör förhålla sig till naturen.

Litteratur

- Bergström, Göran, Boréus, Kristina. *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Studentlitteratur, Lund, 2000.
- Clark, John, ”An introduction to Reclus’ social thought”, i Clark, John & Martin, Camille (red.), *Anarchy, geography, modernity: selected writings of Elisée Reclus*, PM Press, Oakland, 2013.
- Dunbar, Gary S., *Elisée Reclus: historian of nature*, Archon Books, Hamden, Conn., 1978.
- Eriksson, Gunnar, *Västerlandets idéhistoria 1800–1950*, [Ny uppl.], Gidlund, Hedemora, 1993
- Frängsmyr, Tore, *Framsteg eller förfall: framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition*, 2. uppl., Allmänna förl., Stockholm, 1990.
- Guest, Bertrand, ”Environmental awareness and geography: Reading Reclus ecocritically”, publicerad i Specq, Francois (red.), *Environmental awareness and the design of literature*, Leiden, 2016.
- Hornborg, Alf, *Myten om maskinen: essäer om makt, modernitet och miljö*, 2. rev. uppl., Daidalos, Göteborg, 2012
- Johannisson, Karin, ”Det sköna i det vilda: en aspekt på naturen som mänsklig resurs”, i Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken: studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., Liber Förlag, Stockholm, 1984
- Liedman, Sven-Eric, *I skuggan av framtiden: modernitetens idéhistoria*, Bonnier, Stockholm, 1998.

Reclus, Elisée, *The ocean, atmosphere and life: being the second series of a descriptive history of the phenomena of the life of the globe*, Harper & Brothers Publishers, New York, 1873 (Faksimil av originalutgåva, förlag och utgivningsår okänt).

Reclus, Elisée, "The Progress of Mankind", publicerad i *Contemporary Review*, London, december 1896, s. 761–783, hämtad från <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k66031x>

Reclus, Elisée, "The extended family", publicerad i John Clark & Camille Martin (red.) *Anarchy, geography, modernity: selected writings of Elisée Reclus*, PM Press, Oakland, 2013 [1897].

Reclus, Elisée, "On vegetarianism", publicerad i John Clark & Camille Martin (red.) *Anarchy, geography, modernity: selected writings of Elisée Reclus*, PM Press, Oakland, 2013 [1901].

Reclus, Elisée, *The history of a mountain*, Trieste Publishing, Collingwood, 2017 [1881].

Reclus, Elisée, "Om natursynen i moderna samhällen", publicerad i Redin, Johan (red.), *OEI # 75-76 2017: Naturbegreppet (EKOEI)*, Stockholm, 2017 [1866].

Sörlin, Sverker, *Naturkontraktet: om naturumgängets idéhistoria*, Carlsson, Stockholm, 1991

Worster, Donald, *Nature's economy [Elektronisk resurs] : a history of ecological ideas*, 2. ed., Cambridge University Press, Cambridge, 1994.